

VOJNA IN MIR NA PRIMORSKEM
ZBRALI IN UREDILI:
JOŽE PIRJEVEC, GORAZD BAJC, BORUT KLABJAN

prazna

VOJNA IN MIR NA PRIMORSKEM

OD KAPITULACIJE ITALIJE LETA 1943
DO LONDONSKEGA MEMORANDUMA LETA 1954

Zbrali in uredili:
JOŽE PIRJEVEC, GORAZD BAJC, BORUT KLABJAN

ZALOŽBA ANNALES

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper
Zgodovinsko društvo za južno Primorsko

KOPER 2005

VOJNA IN MIR NA PRIMORSKEM. OD KAPITULACIJE ITALIJE LETA 1943
DO LONDONSKEGA MEMORANDUMA LETA 1954
ZBRALI IN UREDILI: JOŽE PIRJEVEC, GORAZD BAJC, BORUT KLABJAN

KNJIŽNICA ANNALES MAJORA

Odgovorni urednik: *Darko Darovec*

Recenzent: *dr. Milica Kacin Wohinz, dr. Marta Verginella*

Lektorji: *Peter Štefančič, Lea Kalc Furlanič (sl.), Rick Harsch (angl.)*

Prevajalci: *mag. Violeta Jurkovič (sl./angl.), Petra Berlot Kužner (angl./sl.),
Lea Širok (it./sl.)*

Oblikovanje: *Dušan Podgornik*

Stavek: *Franc Čuden, Medit d.o.o.*

Izdajatelj: *Univerza na Primorskem, Založba Annales, Znanstveno-raziskovalno
središče Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko*

Za izdajatelja: *Darko Darovec, Salvator Žitko*

Tisk: *Grafis trade d.o.o.*

Naklada: *500 izvodov*

Finančna podpora: *Agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije*

Slika na naslovnici: *Edi Šelhaus: Brezdomci na ruševinah svojih domov, Adlešiči,
marec 1945 (fotografijo hrani Muzej novejšje zgodovine Slovenije, Ljubljana; preslikano
iz Fabec, Vončina 2005, 104)*

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.4-15)"1943/1954"(082)

94(453.3)"1943/1954"(082)

VOJNA in mir na Primorskem : od kapitulacije Italije leta 1943 do Londonskega
memoranduma leta 1954 / zbrali in uredili Jože Pirjevec, Gorazd Bajc, Borut Klabjan ;
[prevajalci Violeta Jurkovič (sl./angl.), Petra Berlot Kužner (angl./sl.), Lea Širok
(it./sl.)]. - Koper : Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba
Annales : Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2005. - (Knjižnica Annales Majora)

ISBN 961-6033-67-0 (Zgodovinsko društvo za južno Primorsko)

1. Pirjevec, Jože

223759104

VSEBINA

PREDGOVOR	7
Jože PIRJEVEC: LONDONSKI MEMORANDUM 1954	11
Uroš LIPUŠČEK: YOU WILL NOT BE ROBBED: SLOVENC IN VELIKE SILE OD LONDONSKEGA PAKTA 1915 DO LONDONSKEGA MEMORANDUMA 1954	47
Milan PAHOR: VIHARNI SEPTEMBER 1943 V TRSTU, GORICI, BENEČIJI IN NA PRIMORSKEM. PRVA SVOBODA	59
Petar STRČIČ: ESULI OD 40-IH DO 50-IH: POVIJESNI ILI POLITIČKI PROBLEM?	67
Michael WEDEKIND: L'OCCUPAZIONE TEDESCA NEL "LITORALE ADRIATICO" (1943–1945) E IL RIORDINO ETNICO COATTO DELLA REGIONE ALPE-ADRIA	77
Dušan NEČAK: AVSTRIJSKI ODNOS DO TRŽAŠKEGA VPRAŠANJA 1947–1954	85
Boris MLAKAR: VLOGA IN POMEN PRIMORSKE V DELOVANJU PROTIREVOLUCIONARNEGA TABORA V SLOVENIJI	101
Egon PELIKAN: SLOVENSKA IN HRVAŠKA DUHOVŠČINA V JULIJSKI KRAJINI OB KONCU DRUGE SVETOVNE VOJNE	113
Gorazd BAJC: VLOGA DR. ALEŠA BEBLERJA V ZVEZI S PRIMORSKO 1943–1954	119
Marina ROSSI: SOLDATI SOVIETICI NELLE FORMAZIONI PARTIGIANE DELL'OF NEL LITORALE (1943–1945)	129
Dušan BIBER: VELIKA SLOVENIJA – ZDRUŽENE DRŽAVE EVROPE?	147
Gorazd BAJC: PREGLED BRITANSKIH OBVEŠČEVALNIH SLUŽB TER NJIHOVIH MISIJ, PODMISIJ IN OPERACIJ MED PARTIZANI NA PRIMORSKEM, V FURLANIJI IN V KARNIJI (1943–1945)	151
Borut KLABJAN: ČEŠKOSLOVAŠKA IN TRŽAŠKO VPRAŠANJE	165

Darko DUKOVSKI: POLITIČKI ATRIBUTI GOSPODARSTVA ISTARSKOGA PORAČA (1945–1950)	183
Nevenka TROHA: SVOBODNO TRŽAŠKO OZEMLJE – POLITIKA LEVIH STRANK V ČASU DO SPREJETJA RESOLUCIJE INFORMBIROJA (SEPTEMBER 1947– JUNIJ 1948)	201
Vid Jakša OPAČIĆ: TRŠČANSKA KRIZA KROZ ODJEKE U TISKU	213
Sabine RUTAR: WAR, MEMORY, AND NATION IN THE NORTHEASTERN ADRIATIC: A CONTRIBUTION TO METHODOLOGY	241
Piero PURINI: MUTAMENTI ETNO-DEMOGRAFICI A TRIESTE NEL PERIODO 1943–1954	255
Sandi VOLK: MED TRADICIONALNIMI STEREOTIPI IN NOVIMI STRAHOVI: SLOVENCİ NA TRŽAŠKEM IN GORIŠKEM V OČEH EZULSKEGA TEDNIKA L'ARENA DI POLA	269
Alessandra ARGENTI TREMUL: IL MEMORANDUM DI LONDRA E LA COMUNITÀ NAZIONALE ITALIANA	283
Jure GOMBAČ: IZSELJEVANJE IZ SLOVENSKEGA DELA ISTRE PO LETU 1955 V LUČI IZSELJENSKIH SEZNAMOV IN IZSELITVENIH DOVOLILNIC JUGOSLOVANSKIH OBLASTI	295
Jože ŠUŠMELJ: VIDEMSKI SPORAZUM	307
Božo REPE: SLOVENSKO-ITALIJANSKI ODNOSI OD LONDONSKEGA MEMORANDUMA DO OSAMOSVOJITVE SLOVENIJE	323
Milan BUFON: POLITIČNOGEOGRAFSKI UČINKI MIROVNEGA SPORAZUMA IN LONDONSKEGA MEMORANDUMA NA SLOVENSKO-ITALIJANSKO MEJNO OBMOČJE	339
Leonid GIBIANSKII: THE TRIESTE ISSUE AND THE SOVIET UNION IN THE 1940S	357
VIRI IN LITERATURA	391
POVZETKI / RIASSUNTI / ABSTRACTS	439
AVTORJI	497
KRAJEVNO KAZALO	499

POVZETKI / RIASSUNTI / ABSTRACTS

LONDONSKI MEMORANDUM 1954

Jože PIRJEVEC

Obdobje od italijanske kapitulacije 8. septembra 1943 do podpisa londonskega memoranduma 5. oktobra 1954 je pomenilo odločilno poglavje v zgodovini primorskega prostora. V teh enajstih letih se je namreč razvila bitka za novo slovensko (oziroma jugoslovansko)-italijansko mejo, ki pa ni bila pogojena samo od razmerja sil med obema zainteresiranima stranema, ampak od vedno bolj napetih odnosov znotraj protihitlerjanske koalicije. Primorska se je namreč znašla na tisti tektonski prelomnici od Gdanska do Trsta, o kateri je že Karl Marx prerokoval, da se bo zarezala v Srednjo Evropo kot zahodna meja ruskega imperijalnega vpliva.

V tem kontekstu je zadobilo vprašanje o reviziji Rapalske meje iz leta 1920 mednarodne razsežnosti, ki so ga usodno pogojevale. Ker ni šlo samo za razmejitev med Italijo in Jugoslavijo, temveč za razmejitev med dvema nasprotnima ideološkima, socialnima in gospodarskima sistemoma, so se v razplet dogodkov vmešale vse tri velike sile, ki so se borile proti nacistični Nemčiji. Vsaka od njih je skušala vplivati na premostitev tržaškega vprašanja na podlagi lastnih koristi, prepričanij in predsodkov, pri čemer so bile slovenske teritorialne zahteve, temelječe na štiriletnem osvobodilnem boju, v katerem je aktivno sodeloval del prebivalstva spornega prostora, postranskega pomena. Tako se je zgodilo, da so Slovenci morali takoj po zmagi nad Tretjim rajhom maja 1945 sprejeti poraz Titove Jugoslavije, ki se ni izkazala dovolj močna, da bi zaščitila njihove zahteve po Trstu, Gorici in drugih mestih vzdolž bivše italijansko-avstro-ogrske meje. Jugoslovanska armada se je po hudem diplomatskem spopadu morala umakniti z dela osvobojenega ozemlja, ki so ga zasedle anglo-ameriške čete z izjavo, da bo o dokončni rešitvi teritorialnega spora odločala mirovna konferenca. V resnici je šlo za potezo, ki jo je narekovala nuja, kakor je pisal Winston Churchill ameriškem predsedniku Trumanu 11. junija 1945, da se pod geslom "United we stand" zahodni velesili uspešno zoperstavita krepitvi sovjetskega vpliva ne samo v vzhodnem Sredozemlju, v Julijski krajini in v Severni Italiji, temveč tudi v "širših sferah".

To stališče je v naslednjih dveh letih pogojevalo debato, ki se je razvila na Pariški mirovni konferenci o bodoči slovensko-italijanski meji, kakor tudi njen razplet. Tako nastanek kot propad Svobodnega tržaškega ozemlja sta bila pogojena od mednarodnih političnih faktorjev, ki so po razkolu med Stalinom in Titom leta 1948 dobili nepričakovan zasuk, saj se je z izključitvijo Jugoslavije iz sovjetskega bloka radikalno spremenila strateška situacija v celotnem jadranskem in podonavskem prostoru. Ker je Jugoslavija, vsaj kar zadeva njeno vojaško usmeritev, prestopila iz enega tabora v drugi, je problematika slovensko-italijanske meje za zahodne zaveznike izgubila na teži. Postala je vprašanje dru-

gotnega pomena, vezano na odnose med Jugoslavijo in Italijo, kar je omogočilo razdelitev (*de facto*, če ne *de iure*) spornega ozemlja med obe državi. To pa se ni zgodilo brez živahnih, leta 1953 celo dramatičnih dogodkov, ki so dodatno obremenili napete italijansko-jugoslovanske odnose, kar še danes vpliva na politično vzdušje v obmejnem prostoru.

THE MEMORANDUM OF LONDON 1954

Jože PIRJEVEC

The period from the Italian capitulation on 8th September, 1943, to the Memorandum of London on 5th October, 1954, represents a decisive chapter in the history of the Primorska territory. In these eleven years the struggle for the new Slovene (Yugoslav)-Italian border developed. The border issue, however, was not only conditioned by the balance of power between both interested parties but also by the increasingly tense relations within the anti-Hitler coalition. Primorska was located along the tectonic rift from Gdansk to Trieste, which had been anticipated by Karl Marx as the slash dividing central Europe and defining the western border of Russian imperialist influence.

Within this context, the question of the revision of the Rapallo border of 1920 became an internationally significant question, conditioned by all involved powers. The border did not only represent a demarcation line between Italy and Yugoslavia but also a division between two opposing ideological, social and economic systems. As a result, the three great powers that fought against Nazi Germany interfered in the demarcation events. Each of them attempted to influence the bridging of the Trieste question on the basis of its own benefits, convictions and prejudices. The Slovene territorial demands, based on a four-year liberation struggle that involved the active participation of a part of the population of the controversial area, bore but little significance. As a consequence, immediately after the victory over the Third Reich in May, 1945, the Slovenes had to accept the defeat of Tito's Yugoslavia which proved insufficiently strong to protect their demands over Trieste, Gorizia and other cities lying along the former Italian and Austro-Hungarian border. After a severe diplomatic fight, the Yugoslav army had to retreat from a part of the liberated territory that was occupied by the Anglo-American forces claiming that the final resolution of the territorial issue would be reached at the peace conference. In fact, that was an essential move to make, as Winston Churchill described it in his letter to American President Truman on 11th June, 1945, in order to withstand the strengthening of Russian influence not only in the eastern Mediterranean, Venezia Giulia and northern Italy but also in "wider spheres" under the motto: "United we stand".

In the following two years his stance conditioned the discussion at the peace conference in Paris concerning the future Slovene-Italian border as well as its final resolution. The creation and disintegration of the Free Territory of Trieste were affected by international political factors, which took an unexpected turn after the Tito-Stalin clash in 1948; after the exclusion of Yugoslavia from the Soviet bloc the strategic situation in the entire Adriatic and Danube areas radically changed. At least in terms of its military orientation, Yugoslavia changed its alliance, which resulted in the reduced importance of the Slovene-Italian border issue for the western allies. It became a secondary issue, related to Yugoslav-Italian relations and the consequent partition (*de facto* if not *de jure*) of the controversial territory between the two states. Nevertheless, the division did not take place without lively (in 1953 dramatic) events that laid an additional burden on the already tense Italian-Yugoslav relations, whose consequences for the political atmosphere in the border area can still be felt today.

YOU WILL NOT BE ROBBED: SLOVENCİ IN VELİKE SİLE
OD LONDONSKEGA PAKTA 1915 DO LONDONSKEGA
MEMORANDUMA 1954

Uroš LIPUŠČEK

Tajni londonski pakt je prišel v zgodovino kot čistokrvno imperialistično dejanje, s katerim je antanta zasnovala Italijo, da ji je v prvi svetovni vojni sledila. S paktom so namreč države antante (Velika Britanija, Francija in carska Rusija) prepustile Italiji velik del zahodnih slovenskih ozemelj ter dalmatinske in albanske obale. S tem so že takoj na začetku vojne kršile načelo nacionalnosti, ki ga je ameriški predsednik Wilson v znamenitih 14 točkah s priznanjem samoodločbe narodov uvrstil med glavne točke mirovnega programa. Kljub poudarjanju načela nacionalnosti in priznanju pravice narodov do samoodločbe je predsednik Wilson na konferenci v Versaillesu iz različnih razlogov popustil pred tako imenovano staro diplomacijo. Določila tajnega londonskega pakta, ki sta ga Velika Britanija in Francija javno sicer zavračali, tajno pa ves čas podpirali, saj sta tudi sami računali, da bosta dobili večino nekdanjih nemških kolonij in velik del ozemelj nekdanjega turškega imperija, so postala temeljni kamen za reševanje vseh kasnejših italijansko-jugoslovanskih mejnih vprašanj.

Le nekaj dni po tem, ko je predsednik Wilson na volitvah izgubil, novembra 1920. leta, je bil sklenjen tako imenovani rapalski sporazum. V njem je italijanska diplomacija ob močni podpori Velike Britanije in Francije (ob popolni odsotnosti ameriške politike) na podlagi londonskega pakta prisilila jugoslovansko

kraljevo vlado, da se je odrekla velikemu delu ozemelj, ki so bila naseljena s slovenskim in hrvaškim prebivalstvom. Kar zadeva Slovence, je Italija z rapalskim sporazumom dobila še več, kot ji je bilo priznано v londonskem paktu. Kljub dejstvu, da je bila Jugoslavija ob koncu druge svetovne vojne med zmagovalci, Italija pa med poraženci (v prvi svetovni vojni je zaveznikom suvereno diktirala pogoje prav zato, ker je bila med zmagovalci), sta bila londonski pakt in njegov naslednik rapalski sporazum podlaga za določanje nove jugoslovanske meje.

Zgodovina še ni rekla zadnje besede o tem, ali bi bile jugoslovansko-italijanske meje po drugi svetovni vojni kaj drugačne, če Jugoslavija takoj po koncu druge svetovne vojne ne bi bila tesen sovjetski ideološki zaveznik. Brez dvoma so v času hladne vojne ideološki motivi oziroma dejstvo, da je Jugoslavija neformalno pripadala tako imenovanemu komunističnemu bloku, igrali pomembno vlogo pri določanju mej, posebej pa položaja Trsta. To, da so bila zahodna slovenska etnična ozemlja po prvi svetovni vojni z blagoslovom zahodnih demokracij dodeljena Italiji, čeprav je takrat kraljevska Jugoslavija sodila v krog meščanskih držav, govori v prid tezi, da je bila glavna konstanta pri določanju jugoslovansko-italijanskih mej od prve svetovne vojne sem strateški dejavnik. V tem pogledu je bila Italija v veliki prednosti pred vsemi Jugoslavicami, saj sta bila njen strateški pomen za Evropo in vpliv na dogajanje v evropskem centru bistveno večja kot jugoslovanska. Po drugi strani pa so vodilne evropske države (predvsem Velika Britanija in Francija) s tem, da so tako po prvi kot drugi svetovni vojni podpirale italijanske zahteve po "strateških" mejah, poskušale zajezičiti tudi ruski vpliv na tem področju (med prvo svetovno vojno so poskušale preprečiti širjenje ruskega pravoslavnega vpliva, nato pa vpliv sovjetskega komunizma).

Obljuba, ki jo je aprila 1917. leta dal ameriški poslanik v Parizu Wiliam Sharp delegaciji jugoslovanskega odbora, "You will not be robbed", oziroma zagotovila, da bo predsednik Wilson preprečil, da bi si Italija z imperialistično politiko prilastila naša etnična ozemlja, so ostali le prazne obljube. Strateški interesi velikih sil (politični, gospodarski in ideološki), tako po prvi kot tudi po drugi svetovni vojni, so namreč prevladali nad visoko donečimi načeli nacionalnosti, kar je konec koncev potrdil tudi londonski memorandum iz leta 1954 (s katerim sta obe državi, Jugoslavija in Italija, končno uredili večino mejnih vprašanj). Dejstvo je, da je bil tajni londonski pakt iz leta 1915 osnova vseh kasnejših delitev, ki se vlečejo do današnjih dni. 26. april 1915, ko je bil podpisan, je zato za našo zgodovino eden izmed najbolj usodnih dni v preteklem stoletju.

"YOU WILL NOT BE ROBBED": SLOVENES AND GREAT POWERS
FROM THE TREATY OF LONDON IN 1915 TO THE MEMORANDUM
OF LONDON IN 1954

Uroš LIPUŠČEK

History will remember the secret Treaty of London as an authentic imperialist act with which the entente seduced Italy into 'going with' it in World War I. With the Treaty the entente states (Great Britain, France and tsar Russia) put a large portion of the western Slovene territory, and Dalmatian and Albanian coasts into Italian hands. At the very beginning of the war this act trampled down the principle of nationality that had been included among the fundamental among the famous 14 points of the peace program of American President Wilson acknowledging the right of self-determination of nations. Despite the emphasis placed upon the principle of nationality and the acknowledgement of the right of self-determination of nations, at the conference of Versailles President Wilson acquiesced to the so-called old diplomacy for different reasons. The provisions of the secret Treaty of London that were publicly rejected but secretly supported by Great Britain and France, counting on the majority of the former German colonies and the Ottoman Empire, became the fundamental stone on which all subsequent border issues between Italy and Yugoslavia were based.

Only several days after President Wilson was defeated at the elections in November, 1920, the Treaty of Rapallo was signed. Based on the Treaty of London and widely supported by Great Britain and France (along with the total absence of the American politics), it allowed the Italian diplomacy to force the Yugoslav monarchic government to renounce to a large Slovene and Croat populated territory.

In terms of Slovene territories, the Treaty of Rapallo gave Italy even more than the Treaty of London. Even though Yugoslavia exited World War II as one of the victorious states and Italy as one of the defeated (in World War I it had been able to dictate its conditions to the allies for being among the victors), the Treaty of London and its successor the Treaty of Rapallo provided the basis for the regulation of the new Yugoslav border.

History has not said its final word yet about the question whether Yugoslav-Italian borders would be different today, had not Yugoslavia been a close ideological ally of the Soviet Union immediately after the end of World War II. It is beyond doubt that ideological motives and the informal alliance of Yugoslavia with the so-called communist bloc played a vital role in the regulation of borders and in particular the status of Trieste during the Cold War. The fact that after World War I the western Slovene ethnic territories had been given to Italy with the blessing of the western democracies although monarchic Yugoslavia belonged to the circle of bourgeois states supports the thesis that the main con-

stant that had been determining the regulation of Yugoslav-Italian borders since World War I was the strategic factor. For its strategic importance for Europe and greater influence on the events in the European centre, Italy had significant advantage if compared to any Yugoslavia. On the other hand, the leading European states (in particular Great Britain and France) gave their support to Italian demands over 'strategic' borders after both world wars in order to obstruct the Russian influence in the area (during World War I in the attempt to stop the expansion of the Russian orthodox influence and later the communist influence).

The promise made in April, 1917, by American ambassador to Paris William Sharp to the delegation of the Yugoslav board: "You will not be robbed" and the assurance that President Wilson would prevent Italy from acquiring our ethnic territories through its imperialist policy remained only promises. The strategic interests of the Great Powers (political, economic and ideological), both after World War I as after World War II, prevailed over the resounding principles of nationality, which was confirmed by the Memorandum of London of 1954 (with which both states – Yugoslavia and Italy – finally settled most of their border issues). It is a fact that the Treaty of London provided the basis for all following divisions, whose consequences can still be felt today. That is why we can consider 26th April, 1915, when the Treaty was signed, to be one of the most fatal days in our 20th century history.

VIHARNI SEPTEMBER 1943 V TRSTU, GORICI, BENEČIJI IN NA PRIMORSKEM. PRVA SVOBODA

Milan PAHOR

8. september 1943 je važen dogodek v drugi svetovni vojni v Evropi in obenem mejnik narodnoosvobodilnega gibanja slovenskega naroda 1941–1945. Primorsko ljudstvo je obdobje od kapitulacije Italije (8. 9. 1943) do nemške ofenzive (konec septembra 1943) poimenovalo obdobje prve svobode.

Osvobojena je bila vsa Primorska razen Trsta, Gorice, Tržiča (Monfalcone). Fašistična oblast je izginila. Hkrati se je dokončno uveljavila Osvobodilna fronta slovenskega naroda.

Italija je 8. septembra 1943 zvečer razglasila brezpogojno vdajo (kapitulacijo) svojih oboroženih sil. Primorsko in Istro je zajela splošna vseljudska vstaja. Bila je rezultat temeljitega političnega in organizacijskega dela Osvobodilne fronte. To delo se je na Primorskem naslanjalo na skoraj četrstoletni odpor proti fašističnemu nasilju, na narodno zavest in na živo protifašistično razpoloženje prebivalstva. Vstaja je bila splet načrtnih priprav in organizira-

nosti, poleg tega tudi spontanih odločitev prebivalstva na krajevni ravni. Osovraženi fašistični režim se je zrušil, nemški okupator je bil še šibek. Zdelo se je, da je prišla svoboda in da se bliža konec vojne.

Vstaja se je začela s številnimi demonstracijami primorskih Slovencev. V Trstu so se jim pridružili številni italijanski protifašisti, zlasti delavci. V Trstu, Gorici in drugih manjših krajih (Ajdovščina, Vipava, Tolmin, Kobarid) so uspeli izsiliti izpust političnih jetnikov. Sredi vstaje se je 11. septembra 1943 v šoli na Vogrskem ustanovil Narodnoosvobodilni svet za primorsko Slovenijo. Ko je vrhovni plenum Osvobodilne fronte ugotovil, da je na Primorskem in v slovenski Istri v teku mogočna vseljudsja vstaja, je 16. 9. 1943 sprejel sklep o priključitvi Slovenskega primorja k združeni Sloveniji.

Razorožitev italijanske vojske, приход prostovoljcev v narodnoosvobodilne vojaške enote in splošna mobilizacija so omogočili ustanovitev številnih novih partizanskih bataljonov. Nastalo jih je okrog 30, med temi nekaj italijanskih. Na Primorskem in v Istri je imela obramba osvobojenega ozemlja partizanski značaj, do strnjene varovanja je prišlo pri Gorici, kjer je nastala t. i. "goriška fronta", ki je onemogočala prodor nemških čet v osrčje osvobojenega ozemlja, v Vipavsko dolino. Goriška fronta je trajala od 12. do 25. septembra 1943, do začetka nemške ofenzive. Prva faza ofenzive je trajala od 25. do 30. septembra, ko se je zaključila na Krasu. Nato so se sovražnikove enote premaknile proti Istri in Brkinom. Dne 29. septembra 1943 je nemška oblast ustanovila posebno operacijsko cono, poimenovano Jadransko primorje. S tem je dejansko celotno ozemlje prešlo neposredno pod nemški rajh, v civilnem in vojaškem pomenu.

Nemška ofenziva je v vojaškem pomenu pomenila prekinitev t. i. osvobojenega ozemlja. Kljub vsem naslednjim poizkusom nemški okupator ni uspel do konca vojne popolnoma zamenjati italijanske okupacije s svojo. S tega stališča je bila kapitulacija Italije začetek dokončnega osvobajanja slovenskega narodnega ozemlja. V severovzhodni Italiji se je krepilo italijansko osvobodilno gibanje. Slovensko ozemlje je bilo v zaledju novega zavezniškega bojišča v Italiji ter obenem pomembno cestno in železniško vozlišče. Razmah narodnoosvobodilnega gibanja je bil tako silen, enoten in mogočen, da ga ni bilo mogoče več zatreti z nobeno vojaško silo. To je bila zmaga ljudstva nad nasiljem. Prva svoboda je pomenila začetek konca vojne pri nas.

STORMY SEPTEMBER, 1943, IN TRIESTE, GORIZIA, VENEZIA GIULIA AND PRIMORSKA. FIRST FREEDOM

Milan PAHOR

8th September, 1943, is an important date in the history of World War II in Europe and at the same time a milestone in the national liberation movement of

the Slovene nation from 1941 to 1945. The population of Primorska called the time from the capitulation of Italy (8th September, 1943) to the German offensive (end of September, 1943) the period of the first freedom.

The entire territory of Primorska, excepting the cities of Trieste, Gorizia, and Monfalcone, was liberated. The fascist authority disappeared. At the same time the Liberation Front of the Slovene people finally won recognition.

On 8th September, 1943, Italy proclaimed unconditional surrender (capitulation) of its military forces. Primorska and Istria were overwhelmed by a general people's uprising, which stemmed from the comprehensive political and organizational efforts of the Liberation Front. In Primorska these efforts were based on almost 25 years of resistance against fascist violence, national awareness and the vibrant anti-fascist disposition of the population. The uprising was a result of planned and organized preparations as well as spontaneous decisions of the population at the local level. The hated fascist regime collapsed and the German invader was already showing signs of weakness. It seemed that freedom had come and that the end of the war was near.

The uprising began with numerous actions by Primorska Slovenes. In Trieste they were joined by numerous Italian anti-fascists, in particular workers. They achieved the liberation of political prisoners in Trieste, Gorizia and several smaller cities (Ajdovščina, Vipava, Tolmin, Kobarid). In the middle of the uprising, on 11th September, 1943, the National Liberation Council for Primorska, Slovenia, was established in the school in Vogrsko. When the supreme plenum of the Liberation Front realized that Primorska and Slovene Istria were permeated with a potent general uprising, it issued a resolution (16th September, 1943) on the annexation of the Slovene Littoral to a united Slovenia.

The disarmament of the Italian army, arrival of volunteers into national liberation military units and general mobilization allowed the formation of approximately 30 partisan battalions, several of them Italian. In Primorska and Istria the defence of the liberated territory had a partisan character. A united protection system was organized near Gorizia, which resulted in the so-called "Gorizia front" that prevented the penetration of German forces into the Vipava valley – the nucleus of the liberated territory. The Gorizia front lasted from 12th – 25th September, 1943, and was ended by the beginning of the German offensive. The first phase of the offensive (25th – 30th September) was concluded in the Kras region. After that the enemy forces moved toward Istria and Brkini. On 29th September, 1943, the German authority established a special operational zone, called the Adriatic Littoral. With this act the entire territory came under the direct military and civil jurisdiction of the German Reich.

From the military aspect the German offensive meant the discontinuation of the so-called liberated territory. Despite all efforts, however, the German invader did not succeed in entirely replacing the Italian occupation with its own, which is why the Italian capitulation can be considered the beginning of the fi-

nal liberation of the Slovene national territory. In northeastern Italy the Italian liberation movement was strengthening. The Slovene territory was located in the hinterland of the new allied battlefield in Italy but also represented an important road and railway knot. The expansion of the national liberation movement was so powerful and united that no military force was able to suppress it. It was a victory of the people against violence. The first freedom represented the beginning of the end of the war on Slovene soil.

ESULI OD 40-IH DO 50-IH: POVIJESNI ILI POLITIČKI PROBLEM?

Petar STRČIĆ

Kao i ratovi prije i poslije; i II. sv. r. nosio je i po završetku donio Italiji i Jugoslaviji emigracijske, imigracijske i migracijske probleme. Dijelovi toga procesa prirodni su ili nasilni. Tako, od 1918. do 1941. iz istočnih jadranskih područja koje je dobila Italija, morali su otići Austrijanci, Česi, Mađari, Poljaci, Slovaci i drugi, a potom i stotinjak tisuća Hrvata i Slovenaca iz apsolutno većinskoga puka. U egzodus 30-ih kreću i Židovi. Iz političkih razloga esuli postaju i antifašisti Talijani.

S proširenjem II. sv. r. na Jugoslaviju započinje obratni proces. Oprezniji Talijani, mahom novi imigranti, čim se hrvatski i slovenski Narodnooslobodilački rat – u okviru jugoslavenskoga – proširio 1941. i na područja Kr. Italije, počeli su se vraćati u domovinu. Početak masovnoga talijanskoga i talijanaškoga egzodusa započinje s tzv. crnim valom, s propašću fašističke vladavine u svibnju 1943., a smiruje se 50-ih godina, s okretanjem Jugoslavije Zapadu.

Povijesni problem – talijanski i talijanaški – pretvara se u politički (od 1944, kad se NOR širi u Benešku Sloveniju, Kanalsku dolinu i Trst, pa izaziva pažnju zapadnih saveznika NOR-a zbog njihova uvjerenja da se tako SSSR uvlači u Italiju (tu jača povratnik Togliatti iz SSSR-a, vođa KPI). Od tada esuli povremeno postaju samo politički problem, pa i do te razine da se u Italiji tvrdi kako je iz prekojadranskoga područja otjerano 450.000 Talijana, iako je u svim tim područjima Kr. Italije na prijelomu 30-ih, prema državnim popisima živjelo oko 300.000 stanovnika, ali uključivo i Hrvate, Slovence, Talijane, Židove itd. Zanimljivo je da su se u većini kao talijanski esuli javili Hrvati, mahom iz ekonomskih razloga, tradicionalno se iseljujući u SAD još od 19. st. To se taji i na jugoslavenskoj strani, kao i to da su ti esuli iz proleTERSKE države mahom radnici i seljaci. Na obje se strane taji da ima znatan broj stalnih ili privremenih esula u Jugoslaviji, Talijana iz Italije, među kojima ima i znamenitih ličnosti (npr. P.P. Pasolini, G. Scotti itd.).

Svi su esuli problem povjesničara. Ali, političar i FNR/SFR Jugoslavije, odnosno SRH, potomje Rep. Hrvatske, i SRS, potomje Rep. Slovenije, te Rep. Italije, samo od talijanaškoga i talijanskoga egzodusa povremeno stvaraju bespobne politički problem.

ESULI FROM THE '40S TO THE '50S: AN HISTORICAL OR POLITICAL PROBLEM?

Petar STRČIĆ

As with the finale of previous and subsequent wars, the end of World War II caused problems regarding migrations, in this case including both to and from Italy and Yugoslavia. Elements of these problems can either be natural or forced. Consider the emigration from 1918 to 1941 of Austrians, Czechs, Hungarians, Slovaks, and others, in addition to hundreds of thousands of Croats and Slovenes, who represented an absolute majority, from the eastern Adriatic territories ruled by Italy. In the 1930s, the exodus also included Jews. For political reasons anti-fascist Italians also became *esuli*.

As soon as 1941, the Croatian and Slovene – within the framework of Yugoslavia – Liberation War expanded to the territory of the Kingdom of Italy and cautious Italians began returning to their homeland. The beginning of the mass exodus of Italians and national renegades started with the so-called "black wave" after the downfall of the fascist authority in May, 1943. The migration abated in the 1950s when Yugoslavia started to look toward the west.

The historical problem of Italians and national renegades acquired a political dimension in 1944 when the National Liberation War (NLW) expanded to the territories of Venezia Giulia, Val Canale and Trieste. It attracted the attention of the western allies of the NLW, who were convinced that under the leadership of Togliatti, head of the Italian Communist Party, the Soviet Union was penetrating into Italy. Since then the *esuli* were occasionally considered as an exclusively political problem that could become dangerous; Italy, for example, claimed that 450,000 Italians had been forced to leave the cross-Adriatic territory, although, according to state population censuses, in the late 1930s the entire area was populated by a total of just 300,000 people, including Croats, Slovenes, Italians, Jews, etc. A fact that was often overlooked was the nationality of Italy's *esuli*. The majority of these *esuli* were Croats, traditionally emigrating to the USA since the 19th century, who applied for their status mostly for economic reasons. Much was hidden on both sides. The proletarian state concealed the fact that the majority of its *esuli* were workers and peasants. Both sides concealed the fact that there were a considerable number of permanent or tempo-

rary *esuli* in Yugoslavia, Italians from Italy, including some renowned individuals (for example, P.P. Pasolini, G. Scotti, etc.).

All *esuli* are a problem of history. Nevertheless, politicians of the Federal People's Republic/Socialist Federal Republic of Yugoslavia, the Socialist Republic of Croatia, predecessor of the Republic of Croatia, the Socialist Republic of Slovenia, predecessor of the Republic of Slovenia, and the Republic of Italy occasionally exacerbate the issue of the exodus of Italians and national renegades into an unnecessary political problem.

L'OCCUPAZIONE TEDESCA NEL "LITORALE ADRIATICO" (1943–1945) E IL RIORDINO ETNICO COATTO DELLA REGIONE ALPE-ADRIA

Michael WEDEKIND

L'armistizio italiano dell'8 settembre 1943 e l'immediata occupazione tedesca della penisola appenninica portarono, nella fascia alto-adriatica e prealpina dell'Italia nord-orientale, all'istallazione di due territori sottoposti ad uno speciale regime d'occupazione germanica diverso da quello imposto al resto del territorio italiano. Queste "Zone di operazioni delle Prealpi" e del "Litorale Adriatico" vennero infatti escluse dall'area di competenza dell'amministrazione militare tedesca e sottratte, nello stesso momento, alla sovranità della Repubblica Sociale Italiana. Esse vennero invece sottoposte ad un'amministrazione civile nazionalsocialista capeggiata dai *Gauleiter* e *Reichsstatthalter* delle confinanti province del Reich. Questi, nella veste di 'Commissari supremi', godevano, nelle rispettive zone di operazioni, di una quasi illimitata autonomia di potere, subordinata al solo *Führer*, unico loro superiore. Entrate così nella sfera di potere del partito nazista, le zone di operazioni diventavano territori all'immediata dipendenza del capo monocratico del regime, al di là di ogni convenzionale norma di amministrazione e giurisdizione. Le prerogative dei 'Commissari supremi' e la conseguente formazione, alla periferia del Reich, di una ragguardevole concentrazione di potere nelle mani dei dirigenti regionali del partito si spiegano, come in casi analoghi, con l'intento delle massime autorità tedesche di assicurare le basi di un futuro riassetto territoriale e socio-etnico della regione occupata.

Soprattutto a causa del crescente indebolimento della Germania nazista queste misure, però, non vennero messe in atto. Sebbene rimangano piuttosto vaghi i particolari di questo disegno, appare evidente che si prevedeva la formazione di protettorati del Reich in Friuli, nel Goriziano, in Istria e nella Carniola. Questo progetto, che incontrò il consenso delle forze collaborazioniste

slovene, si palesa quale parte integrante di un più vasto progetto di riordino coatto della struttura etnica e sociale della regione Alpe-Adria specialmente se si tiene presente l'istituzione, nel 1941, dei due confinanti territori di amministrazione civile tedesca in Slovenia ('Carniola superiore' e 'Stiria inferiore'). L'esame razziale e politico di mezzo milione di sloveni da parte di speciali commissioni scientifiche tedesche, l'intenzione, solo parzialmente attuata, di deportare conseguentemente circa 260.000 sloveni, la snazionalizzazione della popolazione restante e, infine, l'insediamento di 13.000 tedeschi furono misure ideate e realizzate – in questi territori sloveni semi-annessi – da quadri politici, amministrativi, scientifici ed esecutivi, per di più di origine austriaca. Questi, dopo l'8 settembre 1943, ottennero incarichi analoghi nella "Zona di operazioni del Litorale Adriatico". Sia nel caso della Jugoslavia sia in quello dell'Italia questi ambienti – composti da politici e studiosi austriaci – avevano portato avanti con successo, presso le massime autorità tedesche, un programma espansionistico ed annessionistico che si inquadra in uno specifico contesto di storia regionale caratterizzato dalle precedenti lotte nazionali, da una spesso virulente intolleranza etnica, da aspirazioni revisionistiche ed imperialiste volte ad una "missione" di dominio politico ed economico nell'area adriatico-danubiana.

Il concetto di etnopolitica nazionalsocialista nel "Litorale Adriatico", finalizzato ad una futura snazionalizzazione e sviluppato nelle sue linee generali da circoli di studiosi prevalentemente carinziani, si attenne ad una strategia di segregazione etnica. A tale scopo si servì tra l'altro d'invenzioni di identità di etnie che si arguivano di "incerta" o "fluida" appartenenza (*Zwischenvölker* come i *Friauler* o i *Windische*). La politica nazista concedendo da una parte limitatissime autonomie nazionali, culturali ed amministrative ed istigando dall'altra continui conflitti interetnici non riuscì né a raccogliere una solida base di consenso tra le popolazioni né ad arginare il movimento di resistenza. Il conseguente scatenarsi di inaudite violenze da parte dell'apparato di repressione nazista unito alle accanite persecuzioni degli ebrei ed all'eliminazione fisica dei nemici politici e 'razziali' del regime nel lager della Risiera di San Sabba, accostano il dominio tedesco nel "Litorale Adriatico" alle specifiche caratteristiche proprie dei regimi di occupazione germanica installati nei paesi dell'Est europeo.

NEMŠKA OKUPACIJA V "JADRANSKEM PRIMORJU" (1943–1945) IN PRISILNA ETNIČNA PREUREDITEV OBMOČJA ALPE-JADRAN

Michael WEDEKIND

Italijanska predaja 8. septembra 1943 in takojšnja nemška okupacija apeninskega polotoka so na severnem jadranskem območju in predalpskem območju

severovzhodne Italije pripeljali do vpeljave dveh območij, podrejenih posebnemu nemškemu okupacijskemu režimu, ki je bil drugačen kot na preostalem italijanskem ozemlju. Ti "Operacijski coni v Predalpah" in "Jadranskem primorju" namreč nista sodili ne pod pristojnosti nemške vojaške uprave ne pod suverenost fašistične tvorbe (op.prev.) "Repubblica Sociale Italiana". Bili pa sta podvrženi civilni nacionalsocialistični upravi, ki so jo vodili *Gauleiter*-ji in *Reichsstatthalter*-ji z obmejnih pokrajin Reicha. Ti so v vlogi 'vrhovnih komisarjev' imeli v obeh operacijskih conah skorajda neomejeno avtonomijo oblasti, ki je bila podrejena samemu *Führer*-ju, njihovemu edinemu nadrejenemu. S tem, ko sta prišli pod oblast nacistične stranke, sta operacijski coni postali ozemlji pod neposredno odvisnostjo monokratičnega vodje režima, onkraj vsakršnih konvencionalnih pravil upravljanja in jurisdikcije. Pristojnosti "vrhovnih komisarjev" in posledično porajanje, na periferiji Reicha, znatne koncentracije moči v rokah deželnih vodij stranke si, tako kot v podobnih primerih, lahko razlagamo, da je bil namen najvišjih nemških oblasti, da bi si zagotovile temelje za bodočo ozemeljsko in družbeno-etnično preureditev okupiranega območja.

Te mere pa se, predvsem zaradi vse večje šibkosti nacistične Nemčije, niso udejanile. Čeprav podrobnosti tega načrta ostajajo precej nejasne, pa je očitno, da je bilo predvideno oblikovanje protektoratov Reicha v Fulaniji, na Goriškem, v Istri in na Kranjskem. Projekt, ki so ga podprle slovenske kolaboracionistične sile, se razkrije kot sestavni del širšega projekta prisilne preureditve etnične in družbene strukture območja Alpe-Jadran, še posebej če pomislimo, da sta bili leta 1941 v Sloveniji ustanovljeni dve mejni območji nemške civilne uprave (Zgornja Kranjska in Spodnja Štajerska). Rasno in politično preverjanje pol milijona Slovencev, ki so ga izvedle posebne nemške znanstvene komisije in posledično le delno udejanjen namen deportacije približno 260.000 Slovencev, raznarodovanje ostalega prebivalstva in končna naselitev 13.000 Nemcev so bili ukrepi, ki so jih na teh, na pol priključenih slovenskih ozemljih, načrtovali in udejanjili politični, upravni, znanstveni in vladni kadri, ki so povrh vsega bili avstrijskega izvora. Slednji so po 8. septembru 1943 dobili podobne naloge v "Operacijski coni Jadranskega primorja". Tako v primeru Jugoslavije kot v primeru Italije, so ti krogi – sestavljeni iz avstrijskih politikov in znanstvenikov - pri najvišjih nemških oblasteh z uspehom izvajali ekspanzionističen in priključitveni program, ki se umešča v poseben kontekst regionalne zgodovine, za katerega so bili značilni predhodni nacionalni konflikti, pogosto silovita etnična nestrpnost, revizionistična in imperialistična stremljenja, usmerjena k "poslanstvu" politične in ekonomske nadvlade na jadransko-donavskem območju.

Koncept nacionalsocialistične etnopolitike v "Jadranskem primorju", usmerjen k bodočemu raznarodovanju, ki so ga v njegovih splošnih obrisih razvili pretežno koroški znanstveni krogi, je sledil strategiji etnične segregacije. V ta namen je, med drugim, uporabljal izmišljene identitete etnij, ki so predpo-

stavljale "negotovo" ali "spremenljivo" pripadnost (*Zwischenvölker*, kot so *Friauler* ali *Windische*). Nacistična politika, ki je po eni strani dopuščala izjemno omejene nacionalne, kulturne in upravne avtonomije, medtem ko je po drugi strani netila neprestane medetnične konflikte, pa ni uspela pridobiti niti trdne osnove konsenza med ljudstvi, kakor ji tudi ni uspelo zajeziiti odporniškega gibanja. Posledični izbruh nezaslišanega nasilja, ki ga je izvajal nacistični aparat represije, skupaj s srditim preganjanjem Judov in s fizično eliminacijo političnih in "rasnih" sovražnikov režima v taborišču Rižarne sv. Sabe, uvrščajo nemško nadvlado v "Jadranskem primorju" med posebne značilnosti nemških okupacijskih režimov, vpeljanih v državah vzhodne Evrope.

AVSTRIJSKI ODNOS DO TRŽAŠKEGA VPRAŠANJA 1947–1954

Dušan NEČAK

V prispevku avtor obdeluje doslej malo znano problematiko avstrijskega odnosa do Trsta, Tržaškega vprašanja in tržaške luke od sklenitve mirovne pogodbe z Italijo (1947) do Londonskega memoranduma o soglasju (1954). Ne samo v času, ko je bil Trst del avstrijskega cesarstva, tudi kasneje in še zlasti v času po drugi svetovni vojni, je bil Trst oziroma njegovo pristanišče zelo velikega pomena za Avstrijo. Seveda v prvi vrsti iz gospodarskih razlogov. Poleti leta 1950 najdemo v enem od dokumentov, dostavljenim avstrijski vladi, tako zapisano: "Avstrija je za tržaško pristanišče zainteresirana kot nobena druga država, ki bi prišla v poštev. Ne brez razloga se označuje Trst kot avstrijska vrata v svet in je naravno pristanišče za prekooceanski promet ... Tržaško vprašanje bi se drugače odvijalo, če bi avstrijska vlada ob sklenitvi mirovne pogodbe z Italijo 15.9.1947 svoje interese lahko primerno zastopala ..."

Avstrijska vlada si je vse od leta 1947 v Trstu prizadevala ustanoviti nekakšno predstavništvo, najprej gospodarsko, kasneje tudi politično. Bila je celo nezadovoljna, ker se je tržaško vprašanje reševalo/rešilo brez sodelovanja oziroma posvetovanja z njo. Intenzivnim gospodarskim odnosom med Trstom in Avstrijo je bila naklonjena tudi zavezniška vojaška uprava v Trstu, ki je tudi na ta način želela ohraniti tržaško pristanišče pri življenju. Posebej Američani so se že konec leta 1947 odločili, da ne bodo pošiljali pomoči Avstriji več preko Bremerhavna, temveč preko Trsta. Avstrija je bila prepričana, da ima le ona izrecno pravico do tranzita.

Na osnovi dokumentov avstrijske vlade so v prispevku prikazani napor in poti Avstrije za uresničitev svojih (gospodarskih) interesov, povezanih s

Trstom. Zlasti gre za ustanovitev tako imenovane "Avstrijske tržaške trgovinske zbornice", ki je bila v Trstu ustanovljena 28. junija 1948 in jo je sestavljalo 30 članov, po petnajst avstrijskih in tržaških. Dotaknili pa se bomo tudi iracionalnih idej, ki kažejo, v kakšnem času se je reševalo tržaško vprašanje in kakšna je bila tisti čas mentaliteta nekaterih Avstrijcev. Tako je na primer spomladi leta 1952 Edvard Honak iz Gradca od avstrijskega zunanjega ministra v pismu, za katerim naj bi po njegovem mnenju stalo tisoče Avstrijcev, zahteval: "...Nujno je temu mestu pomagati do gospodarskega razcveta in vsej srednji Evropi utreti pot k morju. To je mogoče storiti z ustanovitvijo objektivne, nacionalno nevtralne, do vseh delov enako delujoče AVSTRIJSKE UPRAVE ..."

THE AUSTRIAN ATTITUDE REGARDING THE 'TRIESTE QUESTION',
1947–1954

Dušan NEČAK

The paper highlights the relatively unresearched topic of the Austrian attitude toward Trieste, the 'Trieste Question' and the port of Trieste, from the peace treaty with Italy in 1947 to the Memorandum of London in 1954. Trieste and its port played a significant, primarily economic, role for Austria, not only when the city was part of the Austrian Monarchy but also later, in particular after World War II. A document handed to the Austrian government in the summer of 1950 reads: "The Austrian interest in the port of Trieste is greater than that of any other country that could be taken into consideration. There are reasons for denoting Trieste as the Austrian door into the world and a natural port for transatlantic traffic...The Trieste question would have taken a different turn, had the Austrian government appropriately represented its interests when the peace treaty with Italy was signed on 15th September, 1947..."

Since 1947, the Austrian government strove for the establishment of a representative body in Trieste, which was initially conceived as an economic but later also a political body. In addition, Austria expressed its dissatisfaction because the 'Trieste Question' was (being) solved without its cooperation and counselling. Intense economic relations between Trieste and Austria were also favourably looked upon by the allied military administration in Trieste, which wanted to preserve the vibrancy of the port of Trieste. At the end of 1947, the Americans in particular decided to ship their aid for Austria through Trieste and not Bremerhaven. Based on documents of the Austrian government, the paper presents the Austrian efforts in attempting to realize its (economic) interests in relation to Trieste, in particular with the establishment of the so-called "Austrian Trieste Chamber of Commerce". The Chamber was founded on 28th June, 1948, and consisted of 30 members, 15 from Austria and 15 from Trieste. In

addition, the paper will also highlight some irrational ideas that reveal the nature of the time in which the 'Trieste Question' was being resolved and of the mentality of some Austrians in this regard. For example, in the spring of 1952 Edvard Honak from Graz wrote a letter to the Austrian foreign minister, which in his opinion spoke on behalf of thousands of Austrians, demanding: "It is essential that we help this city to reach economic prosperity and thus open a route to the sea for all of central Europe. This can be achieved by establishing an objective AUSTRIAN ADMINISTRATION that will be nationally neutral and equal to all parties involved ..."

VLOGA IN POMEN PRIMORSKE V DELOVANJU PROTIREVOLUCIONARNEGA TABORA V SLOVENIJI

Boris MLAKAR

Protirevolucionarni tabor so med drugo svetovno vojno v Sloveniji predstavljale tiste sile, ki so iz eksistencialnih ali ideoloških vzrokov nasprotovale partizanskem gibanju pod vodstvom komunistične partije. Omenjeni tabor je bil v sebi izredno neenoten in raznorodni, zato je bil zanj – odvisno pač od posameznih političnih ali vojaških subjektov – značilen tudi pravi konglomerat idej, želja in načrtov, kako preživeti okupacijski čas ter hkrati uresničiti določene narodnopolitične cilje. Pri slednjih lahko ugotavljamo, da je za razliko od drugih vidikov delovanja in načrtovanja prav glede Primorske znotraj tabora vladala visoka stopnja enotnosti. Prav vsi subjekti so namreč zahtevali in načrtovali njeno vključitev v bodočo združeno Slovenijo in to praviloma v maksimalistični inačici. Takšne cilje je kot prvi postavil že maja 1941 slovenski del jugoslovanske begunske vlade v Jeruzalemu in na tem so vztrajali vsi do konca vojne. To velja celo za večino odkrito kolaboracionističnih subjektov, le da le-ti javno v tem smislu zaradi obzira do okupacijskih oblasti niso smeli nastopati. Redki prepričani pronemški kolaboracionisti so pričakovali ustrezen rešitev od zmagovite Nemčije, večina ostalih pa od zmagovitih zahodnih zaveznikov.

Ob tem pa je v okviru boja proti komunistom tudi Primorska postala prizorišče merjenja sil ter zadevnih političnih, organizacijskih in vojaških prizadevanj. Pred kapitulacijo Italije sta se na pobudo centra iz Ljubljane sicer na Primorskem organizirali zgolj podružnici Slovenske zaveze in Slovenske legije, ob tem da so se predvojni primorski voditelji povečini preusmerili v t. i. primorsko sredino. Po kapitulaciji Italije se spet na začetno pobudo iz Ljubljane začne organizirati primorsko domobranstvo, ki pa ostane več ali manj

na ravni vaških straž. Glede na popustljivost nemških oblasti pride tu v režiji protirevolucionarnih subjektov tudi do delnega poslovenjenja kulture, šolstva in uprave. Del omenjenih prizadevanj, ki sicer niso bila zgolj v funkciji boja proti komunizmu, je imel svoje pozitivne nasledke tudi po vojni, seveda le na ozemlju, ki so ga zasedali zahodni zavezniki. V prvem obdobju po vojni pa se med slovensko politično emigracijo v Italiji pojavijo tudi sicer utopične ideje o ločitvi Slovenije izpod nove komunistične oblasti, pri čemer bi tu kot kohezijsko jedro svojo osrednjo vlogo odigrala prav Primorska s Trstom.

THE ROLE AND IMPORTANCE OF PRIMORSKA IN THE ACTIVITIES OF COUNTERREVOLUTIONARY GROUPS IN SLOVENIA

Boris MLAKAR

During World War II the counterrevolutionary group in Slovenia consisted of forces that opposed the partisan movement under the leadership of the communist party on the basis of existential or ideological reasons. The group was extremely diverse, which is why it was characterized – depending on individual political and military protagonists – by a veritable conglomerate of ideas, desires and plans as to how to survive the time of occupation and at the same time realize various national political objectives. Nevertheless, it can be claimed that, in opposition to other aspects of their activities and planning, the group held a uniform opinion regarding the Primorska issue. All protagonists demanded and planned its inclusion into the future united Slovenia, mostly in its maximalist variant. The same objectives had been set for the first time in 1941 by the Slovene part of the Yugoslav government in exile in Jerusalem. The majority of the openly collaborationist subjects shared the same views; however, in consideration of the occupation forces, these remained officially unstated. Few convinced pro-German collaborationists expected victorious Germany to provide a fair solution, while the others counted on the help of the western allies.

Within this framework of the anti-communist struggle, Primorska became the arena for confrontations of power and related political, organizational and military aspirations. Initiated by the centre in Ljubljana, only branches of the Slovene Testament (*Slovenska zaveza*) and Slovene Legion were established in Primorska before the capitulation of Italy. In addition, most of the pre-war Primorska leadership became oriented toward the so-called Primorska centre. After the capitulation of Italy and again on initiative from Ljubljana, the Primorska fatherland guard (*domobranstvo*) began to develop, never exceeding the level of village guards. The indulgence of the German authorities allowed the counterrevolutionary forces to partially 'slovenize' the culture, schools, and administration. Part of these endeavours, whose main tasks did not include exclusively

anti-communist actions, resulted in positive developments after the war, but only in the territory controlled by the western allies. In the first period after the war, utopian ideas of the separation of Slovenia from the new communist authorities, with Primorska and Trieste playing the central cohesive role, emerged among the political emigrants in Italy.

SLOVENSKA IN HRVAŠKA DUHOVŠČINA V JULIJSKI KRAJINI OB KONCU DRUGE SVETOVNE VOJNE

Egon PELIKAN

V referatu se avtor ukvarja s stališči katoliške duhovščine do vprašanja razmejitve med Italijo in Jugoslavijo v času med obema vojnama, med drugo svetovno vojno in ob njenem koncu.

Stališča primorske duhovščine ob koncu vojne so imela namreč svojo predzgodovino v dogajanju med obema vojnama in v času druge svetovne vojne.

O odnosu Vatikana do slovenske nacionalne manjšine npr. govori značilen dialog, ki ga najdemo v enem od poročil tajne krščanskosocialne organizacije, ki se je razvil med eno od avdienc, in sicer med Jankom Kraljem in kardinalom Giuseppom Pizzardom (Besednjak naj bi jih s člankom v "Politiki", v kateri je obsojal politiko Vatikana v Julijski krajini, "globoko prizadel"): "*Kardinal Pizzardo, vi se strinjate s takimi članki? Vsaka vaša spomenica nas bolje informira o stanju v Julijski krajini. (...) Mi ne moremo pomagati vaši manjšini! Obrnite se na Mussolinija ...*"

Slovensko delegacijo, ki je prišla v Vatikan prosit, naj Pij XI. nastopi proti preganjanju slovenske duhovščine v Cerkvi v Julijski krajini, so tako sredi tridesetih let v Vatikanu napotili kar na italijansko (fašistično) vlado. Kdo bi jim lahko zameril, če se je večina duhovnikov pozneje odločila za slovensko vlado, takrat sicer že očitno komunistično ...

Večina Primorcev je zasedbo velikega dela Julijske krajine s strani partizanske vojske razumela kot dokončno osvoboditev izpod fašizma in Italije.

Različni ideološki in politični zadržki so seveda ob tem spremljali odnos posameznih političnih skupin do osvoboditeljev, vendar je večina priključitev k Jugoslaviji podpirala, ne glede na očitno revolucionaren značaj nove oblasti. V prav posebnem položaju se je znašla primorska duhovščina.

SLOVENE AND CROATIAN CLERGY IN THE VENEZIA GIULIA
AT THE END OF THE SECOND WORLD WAR

Egon PELIKAN

The paper deals with the stance of the catholic clergy in relation to the border issue between Italy and Yugoslavia in the inter-war, war and post-war periods and the influence of events in the inter-war and war periods on their standpoints.

The attitude of the Vatican toward the Slovene national minority is revealed by a typical dialogue that occurred during one of the hearings between Janko Kralj and Cardinal Giuseppe Pizzardo and that can be found in one of the reports of the secret Christian social organization: (the vocabulary in an article criticizing the policy of the Vatican in Venezia Giulia published by the *Politika* "deeply hurt" him): "*Cardinal Pizzardo, do you agree with such articles? Each of your memoranda gives us more information on the conditions in Venezia Giulia. (...) We cannot help your minority! Talk to Mussolini ...*"

Therefore, the Slovene delegation that came to the Vatican in the mid-1930s to ask Pius XI to act against the oppression of the Slovene language in the churches in Venezia Giulia was told to talk to the Italian (fascist) government. Who could blame the majority of the priests for opting for the Slovene government, evidently communist-oriented already at the time?

Most Primorska people perceived the occupation of the partisan army of a large portion of Venezia Giulia as the final liberation from fascism and Italy.

Several ideological and political doubts informed the attitude of political groups towards the liberators. Nevertheless, the annexation to Yugoslavia had wide support, irrespective of the clearly revolutionary nature of the new authorities. The position of the Primorska clergy thus became ambiguous.

VLOGA DR. ALEŠA BEBLERJA V ZVEZI S PRIMORSKO, 1943–1954

Gorazd BAJC

Dr. Aleš Bebler (1907–1981) je bil desetletja večstransko – osebno, čustveno, razumsko, narodnostno, politično, nekaj let tudi vojaško in diplomatsko povezan s Primorsko in njeno usodo.

Pred drugo svetovno vojno je (v Kraljevini Jugoslaviji, Franciji, Sovjetski zvezi in Španiji) spoznal številne primorske begunce in komunistične emigrante iz Primorske in že tedaj veliko gojil ideje o pravični ureditvi narodnostnih

skupnosti. Na začetku zasedbe Jugoslavije je bil med organizatorji zgodovinskega sestanka Osvobodilne fronte 27. aprila 1941 in edini Primorec med njenimi ustanovitelji. Od julija 1941 do konca septembra 1942 je deloval kot namestnik poveljnika oziroma načelnik poveljstva slovenskih partizanskih čet. Oktobra 1942 je bil imenovan za političnega in vojaškega pooblaščenca Osvobodilne fronte na Primorskem. Ob kapitulaciji Italije je vodil vstajo primorskih Slovencev. Tu je ostal do poletja 1944, ko so ga premestili na Štajersko.

K vprašanju Primorske se je Bebler vrnil po drugi svetovni vojni. Avgusta 1945 je namreč vstopil v diplomatsko službo in postal pomočnik zunanjega ministra. To je bil čas diplomatskega boja za mednarodno priznanje pravične meje z Italijo in Bebler je postal član jugoslovanske delegacije na mirovni konferenci v Parizu. V obdobju članstva FLRJ v Varnostnem svetu OZN (1949–1951) se je nato večkrat spopadel s poizkusi revizije pariške mirovne pogodbe v korist Italije. Kot namestnik jugoslovanskega zunanjega ministra, ko je bil operativno zadolžen tudi za odnose z Italijo, je bil nazadnje zelo aktiven med italijansko-jugoslovansko krizo v letih 1953–1954. Bil je eden od soavtorjev londonskega protokola iz leta 1954. Pri slednjem bi lahko bil tudi sopodpisnik, če ne bi bilo dogovorjeno, da ga podpišeta italijanski in jugoslovanski veleposlanik v Londonu, M. Brosio in V. Velebit.

ROLE OF DR. ALEŠ BEBLER IN CONNECTION WITH PRIMORSKA, 1943–1954

Gorazd BAJC

Dr. Aleš Bebler (1907–1981) had multifold personal, rational, national, political, as well as military and diplomatic connections with Primorska and its destiny for decades.

Before World War II (in the Kingdom of Yugoslavia, France, Soviet Union and Spain) he had met numerous Primorska expatriates and communist emigrants, already harbouring ideas on just regulations of national communities. At the beginning of the occupation of Yugoslavia he was one of the organizers of the historic meeting of the Liberation Front on 27th April, 1941, and was the only one among its founders from Primorska. From the end of July, 1941, to the end of September, 1942, he acted as deputy commander or chief of command of Slovene partisan troops. In October, 1942, he became the political and military appointee of the Liberation Front for Primorska. At the time of the capitulation of Italy he was the leader of the uprising of Primorska Slovenes. He remained in Primorska until the summer of 1944 when he was transferred to Štajerska.

Bebler returned to the Primorska question after the end of World War II when he entered the diplomatic service and became deputy foreign minister in

August, 1945, at the time of the diplomatic struggle for international recognition of a 'just' border with Italy. Thus, Bebler was one of the members of the Yugoslav delegation to attend the peace conference in Paris. When the Federative People's Republic of Yugoslavia was a member of the Security Council of the UN (1949–1951) he made several attempts to fight against a revision of the Paris peace treaty that would be beneficial to Italy. He was very active during the Italian-Yugoslav crisis in 1953–1954 as the deputy foreign minister of Yugoslavia, when he was also in charge of operational contacts with Italy. He was one of the co-authors of the London Protocol in 1954. He could have been one of its signatories if it had not been previously agreed that the Protocol would be signed by the Italian and Yugoslav ambassadors to London, M. Brosio and V. Velebit.

SOLDATI SOVIETICI NELLE FORMAZIONI PARTIGIANE DELL'OF NEL LITORALE (1943–1945)

Marina ROSSI

La recrudescenza del nazionalismo, l'esplosione di guerre localizzate (si pensi alla ex-Jugoslavia, al Medio Oriente, alla Cecenia, all'Afganistan) obbligano sempre più spesso lo studioso a misurarsi oggi con la storia di lungo periodo. In quella tragica estate del 1942, la diffusa collaborazione dei civili con l'invasore nazista in Ucraina e nella Transcaucasia, le diserzioni di massa verificatesi nelle file dell'Armata Rossa tra i soldati di nazionalità diversa da quella russa, furono incentivate dalla propaganda germanica, che si servì abilmente dei contrasti nazionali, ma devono oggi essere indagate anche tenendo presenti le insufficienze della politica sovietica erede, almeno in parte, dei guasti prodotti dal regime zarista. Disagio e conflittualità nei confronti dell'Armata Rossa derivarono soprattutto dalla disposizione 270 (16 agosto 1941), secondo cui il prigioniero era considerato, in generale, un traditore, a prescindere dalle circostanze in cui era caduto in mano nemica. La partecipazione di soldati sovietici alla lotta di liberazione nella Venezia Giulia e nel Litorale è argomento quasi totalmente inedito. L'eterogenea provenienza di questi uomini, per lo più ex-prigionieri dell'esercito germanico sfuggiti ai lager aperti dai nazisti in Slovenia e nell'Adriatisches Küstenland, il difficile rapporto tra resistenza italiana e slovena, reso più aspro nella regione Giulia, dalla questione nazionale, il loro utilizzo militare, consistente per lo più in azioni di sabotaggio, anche clamorose, cui seguirono feroci rappresaglie, hanno condizionato, anche fra i partigiani che con essi hanno combattuto, la riflessione su un problema considerato scomodo

per varie ragioni. Il nodo stalinista ne ha compresso la memoria nella stessa Unione Sovietica. Da testimonianze rilasciate dagli ex-compagni di lotta e da alcune pubblicazioni uscite in lingua slovena, sappiamo che, tra la fine del '43 e gli inizi del '44, gruppi di prigionieri sovietici, sfuggiti al controllo germanico, cercarono dei contatti con le formazioni partigiane slovene: con il VII Korpus dell'OF (Istrski Odred), 1° e 2° battaglione) nel territorio di Brkini, a Boršt, Boljunec, Ricmanje (altipiano est di Trieste); nella primavera del '44 altri piccoli gruppi di sovietici operarono per l'Istrski Odred a Kozjane, intorno a Villa del Nevoso. Testimonianze di ex partigiani sloveni, documenti tratti dagli archivi sloveni confermano la presenza del cosiddetto battaglione russo (minerski bataljon) costituito da almeno cento combattenti collegati oltre che al VII Korpus al IX Korpus della V Armata dell'esercito di liberazione jugoslavo ed in particolare nelle brigate Bazovica, Kosovel, Gregorčič, Gradnik. I sovietici furono utilizzati dall'OF soprattutto in azioni di sabotaggio: contro caserme nemiche, linee ferroviarie, elettriche, etc.

Le figure più note negli ambienti del partigianato triestino sono quelle di Mehti Husein Zade (Mihajlo) e di Mirdamat Sejdov (Ivan Ruskij), entrambi azerbaijani. Il primo è tuttora considerato in patria un eroe nazionale, popolarissimo in URSS e nella sua città Baku; due romanzi ad alta tiratura ne esaltano le gesta compiute nel Litorale, con interessanti riferimenti a due attentati: quello compiuto il 2 aprile '44 ad Opčine, nel cinema teatro frequentato da soldati ed ufficiali della Wehrmacht, e quello contro il "Soldatenheim" di via Ghega, il 23 aprile '44. Come rappresaglia al 1° attentato in cui perirono 7 soldati tedeschi furono fucilati al poligono di tiro di Opicina 72 ostaggi; come rappresaglia al secondo attentato di via Ghega, in cui perirono 5 tedeschi, il 23 aprile 51 patrioti e ostaggi italiani, sloveni e croati furono impiccati pubblicamente alle finestre, alle ringhiere delle scale, nell'edificio del "Soldatenheim" di via Ghega. Poco dopo, Mihajlo periva in un'imboscata a Čepovanj (valle del Vipacco), mentre Ivan Ruskij, che aveva assunto l'identità slovena portando con sé documenti a nome di Milič Mario, veniva sorpreso dai tedeschi a Gabrovica e tradotto prima al Coroneo ed in seguito a Dachau. Ancora oggi il Seidov esprime riconoscenza ai deportati sloveni, che in quel campo ebbero cura di lui, salvandogli la vita, ma ricorda anche come il Maresciallo Tito salvò lui e gli altri sovietici collegati, in Slovenia e in Serbia, all'Esercito di Liberazione Jugoslavo, conferendo loro una medaglia al merito, prima della crisi del Cominform. I "russi" ricompaiono in singole pubblicazioni edite in Jugoslavia alla fine degli anni '60 e negli anni '70; rimangono vivi nella memoria dei partigiani testimoni e protagonisti dei combattimenti svoltisi nella zona di Opčine, il 3 maggio 1945. La storiografia slovena più recente si sofferma sul problema dei vincitori sconfitti della delusione provocata a Trieste dall'amministrazione anglo-americana. Ne troviamo traccia nella memorialistica sovietica, riguardante le vicende di queste terre. Oggi, le nuove ricerche svolte negli archivi sovietici e sloveni, evi-

denziano con maggiore profondità, i giochi delle grandi potenze, in un'area d'importanza strategica in cui Trieste poteva apparire, a causa dei suoi legami storici con l'U.R.S.S. a partire dalla rivoluzione d'ottobre, una piccola roccaforte bolscevica. Il fascino e il mito dell'URSS, potenziato, tra gli sloveni, dall'affinità etnico-culturale, hanno contribuito a cementare i valori della lotta antifascista: la fratellanza, l'unione, la solidarietà, contrapposti alla ferocia del nazismo. Nell'ex repubblica sovietica dell'Azerbaigian ed ai confini del Nord-Est d'Italia, gli ex-partigiani, insieme agli studiosi di storia che ancora credono nel valore etico di tale disciplina, s'interrogano sul perché del fallimento del progetto politico in cui hanno creduto e di cui vorrebbero preservare almeno l'eredità ideale.

SOVJETSKI VOJAKI V PARTIZANSKIH ENOTAH SLOVENSKEGA PRIMORJA (1943–1945)

Marina ROSSI

Zaostrovanje nacionalizma, eksplozija lokalnih vojn (na primer v nekdanji Jugoslaviji, na Bližnjem vzhodu, v Čečeniji, Afganistanu) raziskovalcu vse pogosteje nalagata, da se danes ukvarja z zgodovino dolgega obdobja. Množično sodelovanje civilnega prebivalstva z nacističnim okupatorjem v Ukrajini in Transkavkaziji, množične dezertacije vojakov, ki so služili v vrstah Rdeče armade in so bili drugačne narodnosti od ruske je tragičnega poletja leta 1942 spodbujala nemška propaganda, ki je spretno uporabljala nacionalne konflikte, vendar pa jih moramo danes raziskovati, upoštevajoč tudi pomanjkljivosti sovjetske politike kot naslednice napak carističnega režima. Nejevolja in konfliktnost v odnosu do Rdeče armade izhajata predvsem iz odredbe 270 (16. avgust 1941), ki je določala, da je bil ujetnik na splošno obravnavan kot izdajalec, ne glede na okoliščine, v katerih je padel v roke sovražniku. Sodelovanje sovjetskih vojakov v osvobodilni borbi v Julijski krajini in Primorju je skorajda povsem neobdelana tematika. Heterogeni izvor teh ljudi, večinoma nekdanjih zapornikov nemške vojske, ubežalnih iz nacističnih taborišč v Sloveniji in v Adriatisches Küstenlandu, težavni odnosi med italijanskim in slovenskim odporniškim gibanjem, ki so bili na območju Julijske krajine še dodatno zaostreni zaradi nacionalnega vprašanja, njihovo vojaško angažiranje, v okviru katerega so delovali predvsem v sabotažah - tudi izjemno odmevnih, katerim so sledile okrutne represalije, je pogojevalo, tudi med partizani, ki so bili njihovi soborci, razmislek o problemu, ki je iz različnih razlogov veljal za neprijetnega. Stalinistični zaplet je spomin nanj potlačil celo v sami Sovjetski zvezi. Iz pričevanj nekdanjih soborcev in iz publikacij, izdanih v slovenskem jeziku, izvemo, da so ob koncu leta 1943 in na začetku leta 1944 skupine sovjetskih zapornikov, ki so

ubežale nemškemu nadzoru, poskušale stopiti v stik s slovenskimi partizanskimi enotami: s VII. korpusom OF (Istrski odred, 1. in 2. bataljon) na območju Brkinov, v Borštu, Boljuncu, Ricmanjah (vzhodna tržaška planota); spomladi leta 1944 so nekatere manjše skupine sovjetov delovale za Istrski odred na Kozjanah, v okolici Snežnika. Pričevanja nekdanjih slovenskih partizanov, dokumenti iz slovenskih arhivov potrjujejo prisotnost tako imenovanega ruskega bataljona (minerski bataljon), v katerem je bilo vsaj sto borcev, povezanih tako s VII. korpusom kakor tudi z IX. korpusom V. armade jugoslovanske osvobodilne vojske, in še posebej z Bazoviško, Kosovelovo, Gregorčičevo in Gradnikovo brigado. OF je Sovjete uporabljala predvsem za sabotáže sovražnikovih vojašnic, železniških prog, električnih daljnovodov, itd.

Najbolj znani osebnosti v krogih tržaškega partizanstva sta Mehti Husein Zade (Mihajlo) in Mirdamat Sejdov (Ivan Ruskij), oba Azerbajdžanca. Prvega v domovini še danes slavijo kot nacionalnega heroja in je bil izjemno priljubljen v ZSSR in v svojem mestu Bakuju; dva izjemno uspešna romana opevata akcije, ki jih je izvedel na Primorskem, z zanimivimi navedbami o dveh atentatih: prvega je 2. aprila 1944 izvedel na Opčinah, v kinu, ki so ga obiskovali vojaki in oficirji Wehrmachta, drugega pa proti "Soldatenheimu" v ulici Ghega, 23. aprila 1944. Kot povračilni ukrep prvemu atentatu, v katerem je padlo 7 nemških vojakov, so na strelišču na Opčinah ustrelili 72 talcev; kot povračilni ukrep drugemu atentatu v ulici Ghega, v katerem je padlo 5 Nemcev, pa so 23. aprila na okna in ograje stopnišč v stavbi "Soldatenheim" v ulici Ghega javno obesili 51 italijanskih, slovenskih in hrvaških domoljubov in talcev. Malo zatem je bil Mihajlo ubit, ko je padel v zasedo na Čepovanu (Vipavska dolina), medtem so Ivana Ruskijga, ki je privzel slovensko identiteto in je s seboj nosil dokumente na ime Milič Mario, v Gabrovici presenetili Nemci, ki so ga najprej odpeljali v zapor Coroneo, nato pa v Dachau. Sejdov je še danes hvaležen slovenskim deportirancem, ki so v taborišču skrbeli zanj in mu tako rešili življenje, pri tem pa ne pozabi omeniti, kako je maršal Tito rešil njega in druge Sovjete, ki so bili v Sloveniji in Srbiji povezani z osvobodilno jugoslovansko vojsko, tako da jim je pred informbirojevsko krizo podelil medaljo za zasluge. "Rusi" se ponovno pojavijo v posameznih publikacijah, izdanih v Jugoslaviji ob koncu 60-ih in v 70-ih letih; spomin nanje ostaja živ med partizani, ki so bili 3. maja 1945 priče in soudeleženci borb v okolici Opčin. Novejše slovensko zgodovinsko se ukvarja s problemom zmagovalcev, ki jih je v Trstu strlo razočaranje zaradi anglo-ameriške administracije. Nekaj tega najdemo v sovjetski memorialistiki, ki omenja dogodke tega območja. Današnje nove raziskave sovjetskih in slovenskih arhivov bolj poglobljeno razkrivajo igro velesil na strateško pomembnem območju, kjer bi na Trst, zaradi njegovih zgodovinskih povezav z ZSSR vse od oktobrske revolucije dalje, lahko gledali kot na malo boljševiško trdnjavo. Čar in mit ZSSR-ja, ki so ju Slovenci potencirali z etnično-kulturno sorodnostjo, sta prispevala k utrditvi vrednot antifašističnega

boja: bratovstva, složnosti, solidarnosti, nasproti okrutnosti nacizma. V nekdanji sovjetski republiki Azerbajdžan in na mejah severovzhodne Italije se nekdanji partizani, skupaj z zgodovinarji, ki še vedno verjamejo v etično vrednost te discipline, sprašujejo o razlogih za poraz političnega projekta, v katerega so verjeli in od katerega bi hoteli ohraniti vsaj njegovo idealno dediščino.

VELIKA SLOVENIJA – ZDRUŽENE DRŽAVE EVROPE?

Dušan BIBER

Polkovnik Vladimir Vauhnik, nekdanji jugoslovanski ataše v Berlinu, se je poleti 1944 umaknil v Švico. Allenu Dullesu, vodji urada ameriške vojaške obveščevalne službe OSS, je Vauhnik novembra 1944 predlagal ustanovitev neodvisne Velike Slovenije s Trstom, Istro, Koroško in delom avstrijske Štajerske, kar naj bi bil program slovenskega Nacionalnega komiteja v Ljubljani. Januarja 1945 pa je Vauhnik v novem memorandumu v imenu begunskih politikov in gospodarstvenikov iz desetih držav razložil idejo o ustanovitvi Zveze evropskih držav ali Združenih držav Evrope.

Polkovnik Vauhnik je zatrjeval, da velika večina slovenskega naroda zavrača prizadevanja Titovega Nacionalnega komiteja za vključitev Slovenije v novo Jugoslavijo, ker je katoliška in sovražna komunizmu in ker bi to pomenilo strahotno državljansko vojno. Slovenski narod bi neodvisno Slovenijo ali Slovensko deželo uresničil v okviru Donavske konfederacije, Jadranske zveze s Hrvaško ali nove Jugoslavije, vključene v Zahodno balkansko zvezo. Sloveniji bi bile vrnjene 1919. leta izgubljene pokrajine, Trst, Gorica, Istra in Južna Koroška. Zavezniki so že prosili, naj se izkrcajo v Istri ali hitro prodro skozi Benečijo. Tajna armada šestih brigad bi jih pričakala v Sloveniji.

Konec januarja 1945 je Vauhnik znamenitemu ameriškemu obveščevalcu poslal nov predlog za ustanovitev Državne zveze Evrope ali Združenih držav Evrope, v kateri bi bilo 25 ali 30 posameznih držav. Centralna uprava takšne zveze naj bi bila na Dunaju, v Pragi ali Ženevi (Bernu), z voljenim predsednikom, generalnim sekretariatom in petimi generalnimi zveznimi departmani za zunanjo in notranjo politiko, gospodarstvo, promet, delo in socialna vprašanja ter obrambo. Vsaka država bi imela po pet članov predstavništva za navedene sektorje, približno 150 delegatov pa bi bilo v evropskem zveznem kongresu.

Ameriški obveščevalci so bili prepričani, da je polkovnik Vauhnik prišel v Švico po nalogu gestapa. Zato mu niso zaupali, niti niso odgovarjali na njegova pisma.

Med slovenskimi klerikalci, begunci v Rimu, pa se je jeseni 1945 razširil

predlog, da bi Slovenija postala sedež novega Društva narodov ali pa glavnega štaba mednarodne armade oziroma policijskih sil Združenih narodov. Jugoslavija, Italija in Avstrija naj bi se odpovedale ozemlju, ki bi z vključitvijo nekdanje Dravske banovine, večjega dela Julijske krajine s Trstom, Istro in Puljem ter Koroško postalo neodvisna slovenska država. Ta bi se lahko imenovala tudi Jadranska obalna dežela ali pa Ilirija z dvema in pol milijona prebivalcev.

GREAT SLOVENIA – UNITED STATES OF EUROPE?

Dušan BIBER

In 1944, Colonel Vladimir Vauhnik, former Yugoslav attaché to Berlin, withdrew to Switzerland. In November, 1944, he made a proposal to Allen Dulles, chief of the American intelligence service, the OSS, that Great Slovenia, including Trieste, Istria, Carinthia and part of Austrian Styria (in accordance with the program of the Slovene National Committee in Ljubljana), be established. In January, 1945, on behalf of exiled politicians and economists from ten states, Vauhnik issued a new memorandum discussing the establishment of the Alliance of European States or the United States of Europe.

Colonel Vauhnik claimed that the efforts of Tito's National Committee, envisioning the inclusion of Slovenia into a new Yugoslavia, were opposed by the vast majority of the Slovene population that was mostly catholic and anti-communist and believed these efforts would result in a bloody civil war. The Slovene nation would realize independent Slovenia or a Slovene country within the framework of the Danube Confederation, an Adriatic Alliance with Croatia, or the new Yugoslavia, member of a Western Balkan Union. All territories lost in 1919 – Trieste, Gorizia, Istria and south Carinthia – would be returned to Slovenia. The allies had already been asked to land in Istria or penetrate through the region of Venezia. A secret army of six brigades would wait for them in Slovenia.

At the end of January, 1945, Vauhnik sent a new proposal to Dulles about the establishment of the Alliance of European States or the United States of Europe that would have 25 or 30 member states. The central administration of the Alliance would have its seat in Vienna, Prague or Geneva (or Bern), an elected president, an office of secretary general, and five general federal departments for foreign and internal affairs, the economy, traffic, labour and social issues, and defence. Each state would have five representatives for each of the fields while the European federal congress would consist of approximately 150 delegates.

However, the American intelligence services believed that Colonel Vauhnik was sent to Switzerland by the Gestapo. As a result, he was not trusted and his letters were not answered.

In the autumn of 1945, the Slovene clericalists, fugitives to Rome, put forward

the proposal that Slovenia become the seat of a new League of Nations or the main headquarters of an international army or police forces of the United Nations. According to the proposal, Yugoslavia, Austria and Italy would have to renounce territory that would become an independent Slovene state, including the former Drava Ban's Domain, a majority of Venezia Giulia along with Trieste, and Istria (and with it, Pula), and Carinthia. The new state would be called the Adriatic Coastal Country or Illyria and would have a population of 2.5 million.

PREGLED BRITANSKIH OBVEŠČEVALNIH SLUŽB TER NJIHOVIH
MISIJ, PODMISIJ IN OPERACIJ MED PARTIZANI NA PRIMORSKEM,
V FURLANIJI IN V KARNIJI (1943–1945)

Gorazd BAJC

V zvezi z britanskimi obveščevalnimi službami in njihovimi misijami med drugo svetovno vojno na Primorskem in Videmskem (med slovenskimi in italijanskimi partizani) so se zgodovinarji že ukvarjali, vendar niso, po mojem mnenju, prikazali celotne slike tega pomembnega delovanja. Novoodprti arhivi in nekatere najnovejše objave nam sedaj omogočajo, da sestavimo popolnejšo sliko.

Še največ podatkov imamo o delovanju britanske uprave za posebne operacije, ki je imela nalogo spodbujati in podpirati odporniška gibanja, Special Operations Executive (SOE). Manj nam je znano o britanski vojaški (tudi civilni) obveščevalni službi Military Intelligence 6 oziroma Secret (tudi Special) Intelligence Service (MI6-SIS) in o organizaciji Inter-Services Liaison Department (ISLD), ki je bila med vojno kritje za delovanje MI6-SIS in je imela podoben način delovanja kot SOE.

SOE in ostale britanske obveščevalne službe prva leta vojne niso uspeli poslati svojih misij v Slovenijo in Italijo in tako niti na Primorsko ter Videmsko. Šele marca 1943 je ISLD poslala svojo prvo misijo v Slovenijo – v neposredno bližino Primorske; trije padalci so prišli k slovenskim četnikom in trije k slovenskim partizanom. K slovenskim partizanom, zlasti na Primorsko, je nato prišlo še nekaj misij. Prva znana misija MI6-SIS na zahodu Primorske in še dlje – na Videmsko, kjer so delovale italijanske odporniške skupine, je dospela šele na začetku januarja 1944. Prve britanske misije, ki so neposredno delovale med italijanskimi partizani (formacije Garibaldi in Osoppo) so dospele junija 1944. Od tedaj dalje je bilo tu britanskih misij relativno veliko.

Vseh britanskih misij na relativno majhnem območju Primorske in Videmske je bilo vsaj 38. Od teh so bile 4 misije SOE pri slovenskih partizanih in tem lahko prištejemo tisto, ki jo je vodil Peter Wilkinson, čeprav je imela glavni

namen delovati v Avstriji. Med italijanske partizane je SOE poslala 9 svojih misij, 3 misije skupno z italijansko vojaško obveščevalno službo, Servizio informazioni militari (SIM), eno skupno s protifašistično organizacijo Organizzazione per la resistenza italiana (ORI), vsaj dve misiji organizacije "Franchi", ki je tesno sodelovala s SOE, pa so bile vezane tudi na Videmsko. ISLD je k slovenskim partizanom poslala vsaj 8 misij, eno pa k slovenskim četnikom. Vsaj 8 misij ISLD je delovalo na območju italijanskih partizanov Videmske, čeprav imamo o njih zelo skope podatke. Med slovenskimi partizani na Primorskem je delovala tudi ena misija posebne organizacije britanskih obveščevalnih služb Military Intelligence 9-Escape and Evasion Service (MI9), ki je imela nalogo, da evakuira osebe iz zasedenih ozemelj in jih tudi zasljuše.

BRITISH INTELLIGENCE SERVICES AND MISSIONS AMONG
THE PARTISANS IN PRIMORSKA, THE REGION OF UDINE
AND CARNIA (1943–1945)

Gorazd BAJC

The British intelligence services and their missions in World War II in the regions of Primorska and Udine (among Slovene and Italian partisans) have already been researched. However, in my opinion, historians have not yet produced an integrated presentation of their important activities, while now newly opened archives and some quite recent publications enable us to convey a more thorough picture.

Most data are available on the operation of the British Special Operations Executive (SOE), in charge of stimulating and supporting resistance movements. Less information is available on the British military (and civil) intelligence service Military Intelligence 6 or Secret (also Special) Intelligence Service (MI6-SIS) and the Inter-Services Liaison Department (ISLD), which provided cover for the operations of MI6-SIS and operated similarly to SOE.

In the first years of the war the SOE and other British intelligence services did not manage to send their missions to Slovenia and Italy. As late as March, 1943, the ISLD sent its first mission to Slovenia – to the immediate vicinity of Primorska, when three paratroopers reached the Slovene chetniks and three met Slovene partisans. The Slovene partisans, in particular in Primorska, were later reached by several other missions. The first mission of MI6-SIS that we know of came to western Primorska and further to the region of Udine to join Italian resistance groups as late as the beginning of January, 1944. The first British missions that engaged in direct operations among Italian partisans (the formations Garibaldi and Osoppo) came in June, 1944. After that the number of British mission in the area was relatively high.

The number of British missions in the relatively small territory of Primorska and the region of Udine amounted to at least 38. Four of these were SOE missions among Slovene partisans, including that led by Peter Wilkinson even though its main mission was to operate on Austrian soil. The SOE sent nine of its missions to Italian partisans; three missions acted together with the Italian military intelligence service *Servizio informazioni military* (SIM), one with the anti-fascist organization *Organizzazione per la resistenza italiana* (ORI), while at least two missions of the organization *Franchi* (which closely cooperated with the SOE) were related to the region of Udine. The ISLD sent at least eight missions to the Slovene partisans and one to the Slovene chetniks. Despite the scarcity of available data, it can be concluded that at least eight ISLD missions were active in the territory covered by the Italian partisans of the region of Udine. The Slovene partisans in Primorska were also joined by one mission of a special organization of British intelligence services, Military Intelligence 9-Escape and Evasion Service (MI9), responsible for the evacuation of people living in occupied territories and their interrogation.

ČEŠKOSLOVAŠKA IN TRŽAŠKO VPRAŠANJE

Borut KLABJAN

Čehi in Slovaki so od zdavnaj kazali posebno zanimanje za Trst in predvsem njegovo luko. Po prvi svetovni vojni so se tod vračali v domovino češkoslovaški legionarji, zlasti tisti, ki so se bojevali na ruskih tleh. V mestu so češkoslovaške oblasti že leta 1920 postavile generalni konzulat in čeprav je v naslednjih letih zatiranje slovenskega ter hrvaškega življa razburjalo češkoslovaško javnost, se je sodelovanje z italijanskim Trstom vsestransko širilo.

Možnost uporabe severnojadranskega pristana je bila vodilna nit češkoslovaške politike v tem prostoru tudi po letu 1945, ko se je Trst z okolico znašel na samem vrhu mednarodnih diplomatskih spletk. Češkoslovaško časopisje se je kmalu opredelilo v prid jugoslovanskih zahtev, tako da je moral italijanski predstavnik v Pragi nemalokrat poseči pri češkoslovaškem zunanjem ministru Janu Masaryku. Slednji, ki je že za časa vojne od blizu sledil jugoslovanskemu partizanskemu boju, pa je na prošnjo jugoslovanskega veleposlaništva v Pragi v začetku septembra 1945 zagotovil, da bo Češkoslovaška na mirovni konferenci podprla jugoslovansko stran. V zameno je "vlada Demokratične Federativne Jugoslavije pripravljena nuditi Češkoslovaški republiki v jugoslovanskem Trstu svobodno pristanišče po vzoru jugoslovanskega svobodnega pasu v Solunu, vse-

mogoče tarifne ugodnosti na železniških progah, prav tako kot možnost ureditve lastnega trgovskega ladjevja".

Češkoslovaška je imela v tržaškem središču svojega predstavnika, Bohumila Bartoša, ki je malo pred osvoboditvijo mesta sam osnoval *Československý Národní Výbor* (Češkoslovaški narodni odbor). Čeprav formalno ni pokrival nobene pomembnejše funkcije, je skrbel za vzdrževanje stikov z raznimi tržaškimi krogi, predvsem na gospodarskem področju. Kasneje so ga češkoslovaške oblasti odstranile, a v povojnih letih je v Prago pošiljal poročila o stanju v novoustanovljenem Svobodnem tržaškem ozemlju. Iz teh in ostalih poročil, ki so ohranjena v arhivu češkega zunanjega ministrstva, je razvidno, da se češkoslovaško zanimanje za Trst, v prvi vrsti zaradi njegove gospodarske funkcije, v naslednjih letih ni nikakor zmanjšalo. Tako je v spisu, ki ga je kasnejši češkoslovaški veleposlanik v Beogradu dr. Šimovič pripravil novembra 1954, jasno razvidno, kako je bil Trst pomembno središče za češkoslovaško trgovanje s Sredozemljem ter z deželami Bližnjega vzhoda, kljub "normalizaciji stikov z Jugoslavijo in predvideno uporabo njenih pristanišč (Reka)".

CZECHOSLOVAKIA AND THE TRIESTE QUESTION

Borut KLABJAN

The Czechs and Slovaks have always shown a genuine interest in Trieste, especially its port. After World War I the Czechoslovak legionaries, in particular those fighting on Russian soil, returned home through this area. As early as 1920, the Czechoslovak authorities established a consulate general in the city. Although the oppression of the Slovene and Croatian population upset the Czechoslovak public, the cooperation with Italian Trieste continued to expand in several directions.

The possibility to use this northern Adriatic port was the central thread of Czechoslovak politics in this area even after 1945 when Trieste and surroundings ranked among the most discussed international diplomatic intrigues. The Czechoslovak press soon took sides with Yugoslav demands and the Italian representative in Prague had to contact the Czechoslovak foreign minister Jan Masaryk several times regarding this issue. Masaryk, however, had been following the Yugoslav partisan fight already during the war and in the beginning of September, 1945, he assured the Yugoslav embassy in Prague that Czechoslovak support at the peace conference would be given to the Yugoslav cause. In exchange the "government of the Democratic Federal Yugoslavia was willing to provide Czechoslovakia with a free port in Yugoslav Trieste on the model of the Yugoslav free belt in Salonika, all possible tariff privileges on railways, as well as the possibility for the establishment of their own merchant fleet".

Czechoslovakia had its own representative in Trieste, Bohumil Bartoš, who established the Československý Národní Výbor (*Czechoslovak National Board*) shortly before the liberation of the city. Although he formally did not hold a significant position, he was in charge of maintaining contacts with various Trieste circles, in particular in the economy. Later he was discharged by the Czechoslovak authorities; nevertheless, in the post-war years he continued to supply Prague with reports on conditions in the newly established Free Territory of Trieste. These and other reports kept at the archives of the Czech ministry of foreign affairs bear witness to the fact that the Czechoslovak interest in Trieste, in particular for its economic benefits, did not decrease in the subsequent years. The text prepared in 1954 by the later Czechoslovak ambassador to Belgrade, Dr. Šimovič, clearly outlined the central role that Trieste had for Czechoslovak trade with the Mediterranean and countries of the Near East, despite the "normalization of contacts with Yugoslavia and anticipated use of its ports (Rijeka)".

POLITIČKI ATRIBUTI GOSPODARSTVA ISTARSKOG PORAČA (1945–1950)

Darko DUKOVSKI

Temeljni gospodarski proces (politički motiviran) u novonastaloj jugoslavenskoj federaciji nakon rata bila je ubrzana industrijalizacija, koju je Istra u drugačijim uvjetima već doživjela u prvoj polovini 20. stoljeća. Zbog promijenjenih političkih i društvenih odnosa ovi su procesi bili dosta frustrirajući. Ustrajnost na industrijalizaciji nužno je dovelo do propadanja poljodjelstva i stagniranje stočarstva.

Ipak, za istarsko je selo nakon rata najznačajnija bila Odluka *Oblasne narodne skupštine* od 26. studenog 1946. godine, kojom je započela agrarna reforma. Poništeni su svi kolonatski odnosi (ugovori) bez obzira na trajanje, a razriješeni su i svi napoličarski i zakupni odnosi. Konačno poništene su sve dražbe seljačkih imanja od 1. siječnja 1919. godine, ako se radi o imanjima hrvatskog i slovenskog stanovništva.

Ionako napeta atmosfera oko Zone A i B STT i uopće pitanje Julijske krajine podgrijavana je dvjema Rezolucijama IB-a 1948. i 1949. koje su imale razoran učinak na komunistički pokret na tom prostoru. Sredstva se u tom srazu sukoba ideja, osjećaja i nacionalnih interesa, nisu birala. Upravo u tim graničnim područjima borba je bila najbezobzirnija. Tekst je nastao prema dostupnoj arhivskoj građi Državnog arhiva u Pazinu te djelima hrvatske slovenske i talijanske historiografije.

POLITICAL ATTRIBUTES OF THE ECONOMY IN POST-WAR ISTRIA
(1945–1950)

Darko DUKOVSKI

The fundamental economic (politically motivated) process that permeated the new Yugoslav federation after the war was accelerated industrialization, which Istria had already experienced under different conditions in the first half of the 20th century. These processes were highly frustrating in Istria because they altered political and social relations. The insistence on industrialization inevitably led to the degradation of agriculture and animal husbandry.

Nevertheless, the event that most significantly marked the Istrian villages after the war was the Decree issued by the Authority National Assembly on 26th November, 1946, that initiated agrarian reform. Irrespective of their expiry, all colonial relations (contracts) were abolished and all share-cropping and leasing relations discharged. All auctions of village property made since 1st January, 1919, were finally abolished if related to property belonging to the Slovene and Croatian populations.

The already tense atmosphere surrounding Zones A and B of the Free Territory of Trieste and the issue of Venezia Giulia generally was aggravated by two Informbiro Resolutions of 1948 and 1949, which had a devastating effect on the communist movement in the area. In the explicit clash of ideas, feelings, and national interests, all means of political advance were considered legitimate. These border areas were the ones that suffered the most uncompromising fight. The text is a result of the study of available archival sources of the State Archives in Pazin and in part literature provided by Croatian, Slovene, and Italian historiography.

SVOBODNO TRŽAŠKO OZEMLJE – POLITIKA LEVIH STRANK
V ČASU DO SPREJETJA RESOLUCIJE INFORMBIROJA
(SEPTEMBER 1947–JUNIJ 1948)

Nevenka TROHA

Novim mejam, določenim z mirovno pogodbo z Italijo 10. februarja 1947, so se organizacijsko prilagodile tudi politične organizacije, ki so delovale pod vplivom jugoslovanskih oblasti. Tako je na območju novoustanovljenega Svobodnega tržaškega ozemlja (STO), ki je v skladu z določili začasnega statuta do imenovanja guvernerja ostalo razdeljeno na dve coni – s cono A (Trst z okolico) je upravljala anglo-ameriška Zavezniška vojaška uprava, s cono B (Koprsko in Bujščina) pa Vojna uprava Jugoslovanske (ljudske) armade, dotedanjo Komunis-

tično partijo Julijske krajine v začetku septembra 1947 nadomestila Komunistična partija STO. Eden temeljnih zaključkov njenega ustanovnega kongresa je bil ta, da zaradi miru sprejemajo ustanovitev STO in pozivajo vse demokratične sile na njegovem območju, da se združijo v protiimperialistično in protifašistično fronto, ki naj bi se zavzemala za gospodarsko in politično neodvisnost STO in za bratovsko sožitje med tamkajšnjimi narodi. STO naj bi postalo oporišče za obrambo "ljudsko-demokratične Titove Jugoslavije in demokratičnih sil Italije" proti poskusom italijanske reakcije in zunanjih imperialističnih sil pretvoriti STO v "reakcionarno imperialistično oporišče za borbo proti demokratičnim silam". Da bi to dosegli, so morali ohraniti enotnost partije, jo ideološko in teoretično dvigniti in okrepiti ljudsko-frontno Slovansko-italijansko antifašistično unijo in druge množične organizacije. Med temeljnimi nalogami je bila tudi vzgoja komunistov in ljudskih množic v duhu proletarskega internacionalizma. Takšna politika naj bi privedla do okrepitve ljudske oblasti in izboljšanja ekonomskih in ostalih pogojev delovnega ljudstva. Na teh osnovah bi partija okrepila svojo vodilno vlogo med množicami in tudi t. i. demokratične sile v STO. Z njimi naj bi iskali povezave zlasti pri volitvah, ki bi bile namreč izvedene za celotno območje, kjer so zaradi Trsta Italijani imeli številčno premoč.

Tako kot v njeni predhodnici KP Julijske krajine je slovenska (jugoslovanska) partija v prvem obdobju tudi v KPSTO sicer ohranila odločilen vpliv, a se je obenem povečeval vpliv italijanske partije. Čeprav je bila formalno ustanovljena kot enotna organizacija za vse ozemlje, se je njena vloga v posamezni coni bistveno razlikovala. V coni B, kjer se je ob jezikovnem pluralizmu izoblikovala politična monolitnost, je bila stranka na oblasti, ki je monopolno nadzorovala tamkajšnje politično življenje. Ali kot je dejal njen sekretar Branko Babič, partija je bila v coni B na oblasti in "preko nje široke delovne množice, ki jih je Partija vzgajala za upravljanje ljudske oblasti". Za razliko od proitalijanske strani, ki je poudarjala narodnostno zatiranje Italijanov v coni B, so vodilni v KPSTO zatrjevali, da je tam nacionalno vprašanje rešeno.

V coni A pa je bila KPSTO le ena, res ena najmočnejših političnih strank. Tam je imela veliko podporo med italijanskim delavstvom, ki se je v času mejnih pogajanj odločalo za socialistično Jugoslavijo in ne za "reakcionarno Italijo", potem pa podpiralo ohranitev STO. Močne so bile tudi množične organizacije, zlasti SIAU z okrog 70.000 člani in razredni Enotni sindikati. Obenem jo je še vedno podpirala večina Slovencev, kljub temu da je rešitev mejnega vprašanja pomenila konec (relativnega) političnega premirja, ki je od konca vojne dalje veljalo med Slovenci na Tržaškem in Goriškem. Med demokracijam zahodnega tipa naklonjenimi Slovenci in njihovimi sonarodnjaki na levici je takrat prišlo do očitnih razhajanj, pri čemer so prvi oblikovali svoje stranke, ki so odkrito nasprotovale tedanjim jugoslovanskim oblastem.

Položaj na politični levici pa se je popolnoma spremenil po objavi resolucije Informbiroja, ko se je velika večina italijanskega tržaškega proletariata, a tudi

večina levo usmerjenih Slovencev na Tržaškem, v imenu proletarskega internacionalizma opredelila za Sovjetsko zvezo. Povojna politika slovenske partije, ki je tudi zato, da bi ohranila podporo tržaškega italijanskega delavstva, vse bolj zapostavljala nacionalno vprašanje in ga nadomeščala z razrednim, se je sedaj obrnila proti njej sami. V coni A je v projugoslovanski "Babičevi" partiji od 4000 članov ostalo le 500, drugi so se priključili prosovjetski "Vidalijevi" partiji. Ta razcep so zlasti boleče občutili Slovenci na levici, ki so se večinsko odločali za podporo resoluciji Informbiroja in s tem za vrsto let prekinili stike z matično domovino. Ne le to, med njimi in tistimi, ki so ostajali zvesti jugoslovanskim komunistom (s tem pa tudi državi), je prihajalo do odkritega sovraštva.

Drugačen je bil položaj v coni B, kjer so bili v dveh mesecih po objavi resolucije Informbiroja njeni privrženci v vodstvih zamenjani in je povsem prevladala projugoslovanska struja. Tak razplet je bil pričakovan, saj so tam delovale jugoslovanske oblasti. Zaradi resolucije Informbiroja naj bi se vloga partije v coni B še povečala, saj je morala dokazati pravilnost linije jugoslovanskih komunistov v prizadevanjih za okrepitev ljudske oblasti, za ekonomske pridobitve in za dvig življenjske ravni. Cona B je morala skupaj z Jugoslavijo dokazati, kako se gradi socializem.

FREE TERRITORY OF TRIESTE – THE POLICY OF LEFT PARTIES I
IN THE TIME BEFORE THE ACCEPTANCE OF THE INFORMBIRO
RESOLUTION (SEPTEMBER, 1947 – JUNE, 1948)

Nevenka TROHA

The political organizations that were under the influence of the Yugoslav authorities adjusted their organizational activities to the new borders, defined by the peace treaty with Italy on 10th February, 1947. In compliance with provisions of the temporary statute until the appointment of the governor, the area of the newly established Free Territory of Trieste (FTT) remained divided into two zones – Zone A (Trieste and surroundings) under the jurisdiction of the Anglo-American Allied Military Administration and Zone B (areas of Koper and Buje) under the jurisdiction of the Military Administration of the Yugoslav National Army (YNA). Therefore, in the beginning of September, 1947, the Communist Party (CP) of Venezia Giulia was replaced by the Communist Party of the FTT (CP-FTT). Two of the fundamental positions declared at its foundation congress were the acceptance of the establishment of the FTT for the sake of peace and an appeal to all democratic forces in the area to unite into an anti-imperialist and anti-fascist front, striving for economic and political independence of the FTT and brotherly symbiosis between the population of all nationalities living in the area. The FTT was seen as a future stronghold for the defence of "Tito's

people's democratic Yugoslavia and democratic forces of Italy" against the attempts of the Italian reaction and external imperialist forces to transform the FTT into a "reactionary imperialist base for the struggle against democratic forces". In order to realize its plans, the party had to remain united, provide ideological and theoretical support, and strengthen the people's-front Slavic-Italian Anti-Fascist Union and other mass organizations. The fundamental tasks included the education of communists and representatives of the masses in the spirit of proletarian internationalism. This policy was expected to result in a strengthened people's authority and improved economic and other living conditions of the working people. On the basis of these the party would reinforce its leading role among the population and so-called democratic forces in the FTT. These would be contacted for cooperation in particular at single elections for the entire area because of the numeric supremacy of Italians on account of Trieste.

Initially, the Slovene (Yugoslav) CP retained the decisive influence it had had in the CP of Venezia Giulia in the CP-FTT. Nevertheless, the increasing influence of the Italian party could also be felt. Although the CP-FTT had been established as an organization for the entire territory of the FTT, the role it played was different in individual Zones. In Zone B, where despite the linguistic pluralism a politically monolithic situation prevailed, the party had monopolist authority over all aspects of political life. In the words of its secretary Branko Babič, in Zone B the party was in power and "through it had authority over wide working masses that the CP educated for the management of people's authority". Contradicting its Italian counterpart, which was accusing Yugoslavia of the oppression of Italians in Zone B, the leadership in the CP-FTT asserted that the national issue in Zone B had been resolved.

In Zone A the CP-FTT was united and one of the most powerful political parties. It enjoyed wide support of the Italian working force, which had supported socialist Yugoslavia and not "reactionary Italy" during border negotiations and finally decided to support the preservation of the FTT. Mass organizations, too, had significant power, in particular the SIAU (Slovenian-Italian Antifascist Union) with approximately 70,000 members and the United Trade Unions. The CP-FTT was supported by the majority of Slovenes despite the fact that the resolution of the border issue entailed the end of a (relative) political truce among the Slovenes in the regions of Trieste and Gorizia after World War II. Evident divisions occurred among the left-wing Slovenes and their compatriots oriented toward western-type democracies who decided to establish their own parties that expressed explicit opposition to the Yugoslav authorities.

The circumstances on the political left completely changed after the Informbiro resolution when, in the name of proletarian internationalism, the vast majority of the Italian Trieste proletariat and left-oriented Slovenes opted for alliance with the Soviet Union. In order to preserve the support of the Italian proletariat, among other reasons, the post-war policy of the Slovene party began to

neglect the national issue and concentrated on the class issue; however, it soon became clear that this move was highly unsuccessful. In Zone A, the pro-Yugoslav "Babič" party only managed to preserve 500 members of the former 4,000, while the others decided to join the pro-Soviet "Vidali" party. The separation was most painful for the Slovenes on the left, the majority of whom supported the Informbiro resolution and consequently discontinued the contacts with their motherland for a series of years. In addition, explicit hatred developed between them and those who remained loyal to the Yugoslav communists (and hence the state).

The situation in Zone B was different. Two months after the Informbiro resolution, the leading supporters of the party were replaced and the pro-Yugoslav current prevailed, which was strongly influenced by the presence of the Yugoslav authorities. The Informbiro resolution was expected to further strengthen the role of the party in Zone B because it had to prove that the Yugoslav communists were following the right path toward the strengthening of the people's authority, economic achievements and a raised standard of living. Together with Yugoslavia, Zone B had to prove how socialism was built.

TRŠĆANSKA KRIZA KROZ ODJEKE U TISKU

Vid JAKŠA OPAČIĆ

Dok se diplomatska bitka za sporni teritorij oko Trsta vodila po uredima dalekih europskih prijestolnica, veliki se medijski boj odvijao kroz dnevne listove u Jugoslaviji i Italiji. S obzirom na velik broj novina koje su tada izlazile, posebno u Italiji, izbor sam suzio na vodeće zagrebačke, ljubljanske, beogradske i tršćanske dnevne listove.

U ovome ću radu pokušati iznijeti kratak prikaz reakcija na pojedine događaje iz povijesti Slobodnog Teritorija Trsta, koje su se mogle pročitati u tadašnjem tisku. Posebnu pozornost posvetit ću karikaturama, zanimljivom slikovnom materijalu, koje su na originalan način pratile tmurna zbivanja na talijansko-jugoslavenskoj granici.

THE TRIESTE CRISIS SEEN THROUGH PRESS COVERAGE

Vid JAKŠA OPAČIĆ

Along with diplomatic battles over disputable Trieste territory fought in of-

fices of European capitals, there was also a considerable media war engaged in by Yugoslav and Italian daily newspapers. Considering the large number of newspapers of that time, especially in Italy, the author narrowed his choice to leading daily newspapers from Zagreb, Ljubljana, Beograd, and Trieste.

This paper will present a short review of reactions to certain events connected with the Free Territory of Trieste and published in newspapers of that time. Special emphasis will be given to cartoons, which dealt with this Italian-Yugoslav border issue in their own original way.

WAR, MEMORY, AND NATION IN THE NORTHEASTERN ADRIATIC: A CONTRIBUTION TO METHODOLOGY

Sabine RUTAR

The contribution focusses on aspects of national identity in the course of the Second World War and beyond in the Northeastern Adriatic. It displays methodological tools borrowed from cultural history, like the investigation of life-worlds, macro- and micro-history, discourse analysis, as well as memory research, and applies them to events, problematics, and controversial issues pertaining to the Italo-Slav border region. The article is divided into three parts, the first displaying some structural thoughts with regard to the national factor in the region, the second giving examples for possibilities of micro-level investigation, and the third reflecting on the potentials of discourse analysis. All three parts essentially emphasize the potential hybridity and ambiguity of the articulation and construction of national identities, especially in a situation characterized by war and extreme social fragmentation.

VOJNA, SPOMIN IN NACIJA V SEVEROVZHODNEM JADRANU: PRISPEVEK K METODOLOGIJI

Sabine RUTAR

Prispevek se osredotoča na aspekte nacionalne identitete med drugo svetovno vojno in po njej v severovzhodnem delu Jadrana. Avtorica se poslužuje metodoloških sredstev iz kulturne zgodovine, kot so npr. raziskava življenjskih svetov, makro in mikro zgodovina, analiza diskurza ter raziskovanje spomina in jih navezuje na dogodke, problematike in kontroverzna vprašanja, ki so zaznamovala italijansko-slovensko mejno območje. Članek je razdeljen

na tri dele; avtorica v prvem predstavi nekaj strukturalnih idej o nacionalnem faktorju v tem prostoru, v drugem poda nekaj primerov, kjer obstajajo možnosti za raziskavo na mikro ravni, v tretjem pa presoja o možnostih analize diskurza. Vsi trije deli skupaj poudarjajo potencialno hibridnost in dvoumnost izražanja ter oblikovanja nacionalnih identitet, še posebej v okoliščinah, kakršne ustvari vojna in močna družbena razdrobljenost.

MUTAMENTI ETNO-DEMOGRAFICI A TRIESTE NEL PERIODO 1943–1954

Piero PURINI

Gli avvenimenti seguenti all'armistizio dell'8 settembre 1943 si rivelarono decisivi nel modificare la situazione etno-demografica della Venezia Giulia. Gli episodi dell'insurrezione istriana e le conseguenti cosiddette "foibe istriane" misero Trieste di fronte alla prima anticipazione di quel fenomeno di esodo di massa che avrebbe caratterizzato tutto il dopoguerra triestino. Per sfuggire alla rivolta istriana e alla giustizia partigiana un gran numero di funzionari dello stato, del partito e di persone coinvolte con il fascismo abbandonarono l'Istria, rifugiandosi in posti più sicuri. Una delle mete della cosiddetta "onda nera" fu Trieste che divenne rifugio di un numero ancora da quantificare di "pesci piccoli" (i maggiorenti del partito preferirono inoltrarsi nel resto d'Italia, dove i partigiani – e di conseguenza i rischi – erano inferiori). Un'altra onda che lambì la città furono i profughi di Zara, il cui sfollamento a causa dei bombardamenti inglesi ebbe come meta secondaria anche Trieste.

Anche l'occupazione tedesca giocò un ruolo nella modificazione degli equilibri etnico-demografici della città: la comunità ebraica, già ridimensionata per le emigrazioni successive le leggi razziali, subì la persecuzione nazista venendo ridotta da alcune migliaia di membri a poco meno di 500 nel maggio del '45. Rispetto alla minoranza slovena l'occupazione tedesca e il collaborazionismo italiano portarono all'internamento, all'arruolamento nei "battaglioni speciali" o alla deportazione in Germania per il servizio alla Todt di un gran numero di sloveni residenti nei paesi del Carso (alcuni dei quali furono anche incendiati e distrutti). Molti, per sfuggire a queste misure, si diedero alla macchia passando nelle file dei partigiani.

La crescente forza del movimento partigiano nelle zone extraurbane della Venezia Giulia, la propaganda fascista e, dal giugno del '44, i bombardamenti

alleati provocarono via via a Trieste quella sindrome da "cittadella assediata" che portò all'abbandono della città da parte di alcune migliaia di abitanti.

Non è noto quale sia stata l'entità dei movimenti migratori durante i quaranta giorni di occupazione jugoslava del maggio-giugno del '45: persone coinvolte con il fascismo cercarono di fuggire dalla città, mentre rientrarono a Trieste molti sloveni e antifascisti che l'avevano lasciata durante il ventennio e nel periodo bellico. Sebbene una certa storiografia di stampo neofascista parli delle foibe come piano di pulizia etnica, sia l'esiguo numero di reali infoibati, sia il fatto che molti dei deportati in Jugoslavia fossero in realtà militari, poliziotti e finanziari che non avevano nemmeno la residenza a Trieste, fa sì che l'episodio foibe non abbia alcun peso sul bilancio demografico della città.

Già nel 1946 la città riprese un trend demografico positivo raggiungendo le 263.000 presenze. In queste erano compresi anche i profughi che abbandonando l'Istria dimostravano di avere mezzi di sostentamento in città e pure la possibilità di dimorarvi. Per gli altri le normative alleate prevedevano l'inoltro in Italia. I pur limitati arrivi di profughi portarono comunque Trieste, già nel 1947, al numero di 272.750 residenti. Iniziava, con una relativa cautela da parte alleata, quella strategia congiunta di angloamericani, governo italiano e associazioni dei profughi tesa a far diventare Trieste un bastione di italianità ed anticomunismo attraverso l'apporto profugo. Nel 1948 la popolazione residente era salita a 279.000 unità, con una percentuale di profughi istriani sempre più larga, e con un sempre maggior numero di italiani nel personale del G.M.A.

Nel 1948, in seguito all'espulsione del Partito Comunista jugoslavo dal Cominform, il movimento comunista triestino si spaccò tra stalinisti e filotitini. Soprattutto la comunità slovena del T.L.T. ne fu lacerata: i titoisti, espulsi dal Partito Comunista locale, fondarono un nuovo partito e nuove istituzioni che mantennero i finanziamenti da parte jugoslava. Gli stalinisti sloveni, per ribadire la scelta di fedeltà all'URSS e il ripudio dell'eresia di Tito si allontanarono da tutte le strutture della minoranza. In particolare si ridusse il numero di iscrizioni alle scuole slovene e la rottura Tito-Stalin ebbe come sua conseguenza a Trieste la riduzione del gruppo linguistico sloveno.

La nuova posizione internazionale della Jugoslavia spinse gli alleati a dare segnali di sostegno a Tito. Uno di questi fu la sostituzione, nel 1951, del generale Airey, comandante del G.M.A. di atteggiamento chiaramente favorevole agli italiani, con il più neutrale generale Winterton. Tra gli effetti del cambio vi fu una nuova politica più restrittiva nei confronti dell'ingresso dei profughi a Trieste e l'interruzione dell'assunzione di personale italiano non triestino nel G.M.A.

Nel corso degli ultimi anni del T.L.T. si verificarono anche movimenti migratori in uscita: qualche migliaio di donne lasciò Trieste dopo essersi sposato con personale alleato e, soprattutto, cominciarono i primi imbarchi di triestini verso l'Australia. Quando fu chiaro che la questione di Trieste si sarebbe risolta con la spartizione del T.L.T. tra Italia e Jugoslavia le partenze non furono det-

tate solo da necessità economiche o alloggiative, ma ebbero anche motivazioni politiche: molti degli emigranti erano indipendentisti e sloveni che non apprezzavano il ritorno della città all'Italia.

Dopo il Memorandum d'Intesa e la fine del T.L.T. l'emigrazione in Australia ebbe un impulso enorme che coinvolse circa 30.000 persone; in contemporanea l'Italia rimosse gli impedimenti alla sistemazione dei profughi istriani a Trieste: gli esuli della Zona B vennero massicciamente insediati a Trieste e nel comune di Duino-Aurisina, consolidando definitivamente l'italianità del territorio e ottenendo la sua normalizzazione politica. Nel 1961 la provincia di Trieste contava poco più di 300.000 abitanti, dei quali 71.000 erano profughi.

Nell'ultimo periodo del G.M.A e soprattutto dopo il '54, la progressiva degenerazione dell'economia triestina, nella quale le grandi imprese erano ormai del tutto dipendenti dai sovvenzionamenti statali, in fase di chiusura o di trasferimento in altre città italiane, comportò in seguito un continuo flusso in uscita, tale che nel 2000, a cinquant'anni da questi avvenimenti, la popolazione di Trieste si è ridotta ad appena 215.000 unità.

ETNO-DEMOGRAFISKE SPEMEMBE V TRSTU MED LETI 1943–1954

Piero PURINI

Dogodki, ki so sledili premirju po 8. septembru 1943, so odločilno vplivali na spremembe ento-demografskega stanja Julijske krajine. Dogodki, povezani z istrskim odporom in s tako imenovanimi "istrskimi fojbami" kot njegovo posledico, so za Trst bili prva napoved pojava množičnega eksodusa, ki je zaznamoval vse povojno tržaško obdobje. V begu pred istrskim uporom in partizanskimi razsodbami je veliko število državnih in strankarskih funkcionarjev ter s fašizmom povezanih oseb zapustilo Istro in se zateklo na varnejša mesta. Eden od ciljev tako imenovanega "črnega vala" je bil Trst, kamor se je zateklo doslej še ne natančno določeno število "malih rib" (strankarski veljaki so se raje podali drugam v Italijo, kjer je bilo partizanov - in posledično nevarnosti - manj). V drugem valu, ki se je dotaknil mesta, so bili begunci iz Zadra, katerih izselitev je zaradi angleškega bombardiranja imela kot sekundaren cilj tudi Trst.

Tudi nemška okupacija je odigrala vlogo pri spremembi etnično-demografskega ravnovesja mesta: judovska skupnost, že okleščena zaradi emigracij, ki so bile posledica rasističnih zakonov, je utrpela še nacistični pregon, tako da je v maju leta 1945, od prvotnih nekaj tisoč, ostalo le še 500 njenih pripadnikov. V primeru slovenske manjšine pa je bilo zaradi nemške okupacije in italijanskega kolaboracionizma internirano, vpoklicano v "posebne bataljone" ali deportirano v Nemčijo za služenje v organizaciji Toda veliko število Slovencev, ki so prebi-

vali v naseljih na Krasu (nekateri od teh so tudi požgali in uničili). Da bi ubežali pred temi ukrepi, so mnogi pobegnili v gozdove in se pridružili partizanom.

Vse večja moč partizanskega gibanja na podeželju Julijske krajine, fašistična propaganda, od junija 1944 pa zavezniško bombardiranje so v Trstu postopoma povzročili sindrom "oblegane citadele", zaradi česar je nekaj tisoč prebivalcev zapustilo mesto.

Ni znano, kolikšen je bil obseg migracijskih gibanj med štiridesetdnevno jugoslovansko okupacijo, od maja do junija 1945: osebe, povezane s fašizmom, so poskušale zbežati iz mesta, medtem ko so se v Trst vrnili mnogi Slovenci in antifašisti, ki so ga zapustili v obdobju fašizma in med vojno. Čeprav določeno zgodovinsko neofašističnega kova govori o fojbah kot o načrtu etničnega čiščenja, pa zaradi neznanega števila dejansko pobitih v fojbah, kakor tudi zaradi dejstva, da so bili mnogi od deportiranih v Jugoslavijo v resnici vojaki, policaji in finančniki, ki v Trstu niso imeli niti stalnega bivališča, epizoda fojb ni imela nobene teže v demografski bilanci mesta.

Že leta 1946 je bila demografska tendenca mesta ponovno pozitivna, saj je število prebivalcev doseglo 263.000. Število vključuje tudi begunce, ki so z odhodom iz Istre dokazovali, da imajo sredstva za preživljanje in tudi možnost, da se v mestu nastanijo. Za ostale pa so zavezniški zakoni predvidevali razporeditev po Italiji. Čeprav so bili prihodi beguncev omejeni, je število stalnih prebivalcev v Trstu že leta 1947 naraslo na 272.750. Tako se je, z relativno previdnostjo zaveznikov, začela izvajati skupna strategija Anglo-Američanov, italijanske vlade in begunskih združenj, katere cilj je bil, da s pomočjo naseljevanja beguncev spremeni Trst v trdnjavo italijanskosti in antikomunizma. Leta 1948 se je število stalnih prebivalcev povzpelo na 279.000, pri čemer je bil odstotek istrskih beguncev vse večji, med osebjem v ZVU (zavezniški vojaški upravi, op. prev.) pa je naraščalo število Italijanov.

Leta 1948, po izključitvi jugoslovanske komunistične partije iz informbiroja, se je tržaško komunistično gibanje razcepilo na staliniste in pristaše Tita. To je povzročilo razkol predvsem med slovensko skupnostjo v STO-ju: pristaši Tita, ki so bili izključeni iz lokalne komunistične partije, so ustanovili novo stranko in nove ustanove, ki so obdržale jugoslovansko finančno podporo. Slovenski stalinisti pa so se v želji, da bi potrdili svojo odločitev o zvestobi ZSSR in nepriznavanje Titovega krivoverstva, oddaljili od vseh struktur manjšine. Še posebej se je zmanjšalo število vpisov v slovenske šole, posledica razkola Tito-Stalin pa je bilo tudi zmanjšanje slovenske jezikovne skupnosti v Trstu.

Nov mednarodni položaj Jugoslavije je zaveznike spodbudil, da so Titu pokazali prve znake podpore. Eden od teh je bila zamenjava, leta 1951, generala Aireya, komandanta ZVU, ki je nedvoumno podpiral Italijane, z bolj nevtralnimi generalom Wintertonom. Ena od posledic zamenjave je bila nova, bolj restriktivna politika v zvezi z vstopom beguncev v Trst ter prenehanje zaposlovanja Italijanov, ki niso bili Tržačani, v ZVU.

V zadnjih letih STO-ja so migracijska gibanja potekala tudi v obratni smeri: okrog tisoč žensk je zapustilo Trst, potem ko so se poročile z zavezniškimi uslužbenci, predvsem pa so se začela prva vkrcavanja Tržačanov za Avstralijo. Ko je postalo jasno, da bo vprašanje Trsta rešeno z razdelitvijo STO-ja med Italijo in Jugoslavijo, odhodov niso narekovale samo ekonomske in stanovanjske potrebe, temveč so bili tudi politično motivirani: mnogi emigranti so bili avtonomisti in Slovenci, ki jim ni bilo všeč, da bodo mesto vrnilo Italiji.

Po memorandumu o soglasju in koncu STO-ja je izseljevanje v Avstralijo dobilo izjemen zagon in je zajelo okrog 30.000 oseb; istočasno je Italija preklicala omejitve za naselitev istrskih beguncev v Trstu: ezule iz cone B so množično naselili v Trstu in v devinsko-nabrežinski občini in tako dokončno utrdili italijanskost območja in dosegli njegovo politično poenotenje. Leta 1961 je Tržaška pokrajina štela malo več kot 300.000 prebivalcev, od tega 71.000 beguncev.

V zadnjem obdobju ZVU, predvsem pa po letu 1954, je postopno propadanje tržaške ekonomije, katere velika podjetja so postala skorajda povsem odvisna od državnih subvencij oziroma so se zapirala ali selila v druga italijanska mesta, posledično povzročilo neprekinjen tok odhajanj, tako da se je leta 2000, petdeset let po teh dogodkih, prebivalstvo Trsta skrčilo na komaj 215.000 oseb.

MED TRADICIONALNIMI STEREOTIPI IN NOVIMI STRAHOVI:
SLOVENCİ NA TRŽAŠKEM IN GORIŠKEM V OČEH EZULSKEGA
TEDNIKA *L'ARENA DI POLA*

Sandi VOLK

Italijanska elita, ki je pred koncem vojne in po njenem zaključku zapustila Istro in Dalmacijo, ker ni sprejemala družbenih in političnih sprememb, ki jih je prinesel prevzem oblasti s strani slovenskega in hrvaškega osvobodilnega gibanja, predvsem pa ne dejstva, da je izgubila svoj dominantni položaj, se je v Italiji in v od Anglo-Američanov upravljanih predelih Julijske krajine organizirala in se aktivno vključila v politični tabor, ki se je zavzemal, da bi čim večji del Julijske krajine (in tudi Dalmacije) pripadel oz. ostal Italiji.

Kot zastopnica prebežnikov in izseljencev iz Dalmacije in iz tistih predelov Istre, na katerih je svojo oblast vzpostavila nova Jugoslavija, je ta elita, zaradi nezamenljive vloge, ki so jo ti ljudje imeli (tako zaradi številčnosti kot zaradi zavzetosti) za proitalijanski tabor Julijske krajine, prevzela v tem taboru vodilno vlogo. Postala je najradikalnejša, sicer ne vedno uslišana, zagovornica pravic Italije nad Trstom, Gorico, Istro, Reko in Dalmacijo in si prevzela tudi vlogo

budne nadzornice delovanja "protinacionalnih elementov", v prvi vrsti Slovencev, v coni A Julijske krajine in nato Svobodnega tržaškega ozemlja. Tudi zaradi položajev, ki so jih predstavniki istrske in dalmatinske italijanske elite zasedali v političnih organizacijah proitalijanskega tabora v Juliski krajini, a tudi v italijanskem državnem aparatu, so njihova stališča glede Slovencev večkrat sovpadala z uradnimi stališči zagovornikov Italije in italijanske države.

L'Arena di Pola, tednik ki je po eksodusu Italijanov iz Pulja ponovno oživel v Gorici, je bilo eno od glasil te elite, in sicer njenega najradikalnejšega krila. Tednik je zelo pozorno sledil dejavnostim, zahtevam in stališčem organizacij, v katerih so se prepoznavali Slovenci in o njih redno pisal in komentiral. Ti spisi nam razkrivajo predpostavke, stališča in argumente, a tudi prejedice (predsodke) in stereotipe, na katerih je ezulska elita gradila svoj odnos do Slovencev in njihovih zahtev, a tudi konkretne ukrepe, ki jih je L'Arena di Pola večkrat proti Slovincem zahtevala od italijanske države in zavezniških oblasti. Razkrijejo se nam svetovnonazorski svet istrske elite, temelji njenega nacionalizma in odnosa do države, predvsem kar zadeva problematiko odnosa (eno)nacionalne države do nacionalnih manjšin.

BETWEEN TRADITIONAL STEREOTYPES AND NEW FEARS:
SLOVENES IN THE REGIONS OF TRIESTE AND GORIZIA IN THE EYES
OF THE EXILES' WEEKLY *L'ARENA DI POLA*

Sandi VOLK

The Italian elite that left Istria and Dalmatia before and after the end of the war because it did not accept social and political changes brought by the new Slovene and Croatian liberation movements nor the loss of its dominant position, organized in Italy and parts of Venezia Giulia that were under Anglo-American administration and started to actively engage in political activities aiming to preserve or annex what was possible of Venezia Giulia and Dalmatia for Italy.

As a representative of fugitives and expatriates from Dalmatia and parts of Istria that became Yugoslav territories after the war, the Italian elite, building its essential role on its high membership and zeal, took over the leading role among the pro-Italian currents in Venezia Giulia.

It became the most radical (though not always heard) advocate of the rights of Italy to Trieste, Gorizia, Istria, Trieste and Dalmatia, and took over the role of the vigilant supervisor of the activities of "antinational elements", in particular Slovenes, in Zone A of Venezia Giulia and then the Free Territory of Trieste (FTT). For the positions held by members of the Istrian and Dalmatian Italian elite in the organizations of the pro-Italian current in Venezia Giulia and the

Italian state bodies, their stance toward Slovenes often coincided with the official stance of the advocates of Italy and the Italian state.

L'Arena di Pola, a weekly that after the exodus of the Italians from Pula revived in Gorizia, was one of the publications of the most radical wing of the *esuli* elite. The weekly attentively followed, wrote about and commented on all activities, demands and stances of Slovene-related organizations. These texts reveal suppositions, standpoints and arguments, but also prejudices and stereotypes that provided the basis for the attitude of the *esuli* toward Slovenes and their demands. Furthermore, it included concrete anti-Slovene measures that *L'Arena di Pola* often demanded from the Italian state and allied authorities. The writings also unveil the ideological world of the Istrian elite, the foundations of its nationalism and attitude to the state, in particular in terms of the problematic issue of the attitude of a (mono)national state toward national minorities.

IL MEMORANDUM DI LONDRA E LA COMUNITA' NAZIONALE ITALIANA

Alessandra ARGENTI TREMUL

Il 5 ottobre del 1954, con la firma del Memorandum d'intesa si chiuse la Questione di Trieste.

Alla definizione, politica, dell'appartenenza del territorio conteso per un decennio, seguì l'abbandono in massa della popolazione dal proprio territorio d'insediamento storico.

La stampa dell'epoca, presente nel territorio del Capodistriano, dedicò particolare attenzione a questo evento che sancì l'unione della zona B del Territorio Libero di Trieste (in seguito TLT) alla madrepatria – come si legge dalle pagine de "La Nostra Lotta".

Parallelamente al resoconto sulle vicende diplomatiche per la definizione del confine tra Italia e Jugoslavia, emerge anche l'immagine della presenza italiana nell'Istria Nord – Occidentale.

Tutto ciò naturalmente in funzione dell'annessione del territorio conteso alla Jugoslavia di allora.

Poco dopo la conclusione delle segretissime trattative diplomatiche, tenutesi a Londra dal 2 febbraio al 31 maggio 1954, nel mese di giugno dello stesso anno veniva registrata – dalle competenti autorità jugoslave - la situazione demografica nell'area della zona B del TLT.

A conclusione dell'abbandono in massa dal Capodistriano, le autorità slo-

vene costituiscono una Commissione d'inchiesta con il compito di indagare l'effettiva applicazione del Memorandum di Londra. Ogni singolo punto dell'annesso Statuto Speciale che riguarda le minoranze viene commentato, ed allo stesso tempo avanzate alcune proposte al governo.

La suddetta relazione illustra in maniera particolareggiata la vita della comunità italiana, non più maggioranza ma minoranza sul proprio territorio d'insediamento storico.

Le autorità slovene, oltre a quantificare il fenomeno, rilevano anche la struttura socio-economica delle persone che sono andate e di quelle che sono rimaste nell'Istria Nord-Occidentale.

LONDONSKI MEMORANDUM IN ITALIJANSKA NARODNA SKUPNOST

Alessandra ARGENTI TREMUL

S podpisom memoranduma o soglasju, 5. oktobra 1954, se je rešilo vprašanje Trsta. Politični definiciji pripadnosti ozemlja, ki je bila sporna deset let, je sledil množični odhod populacije z ozemlja njene zgodovinske naselitve.

Takratni tisk – prisoten na koprskem območju - je posebno pozornost posvetil dogodku, ki je, kot beremo na straneh časopisa "La Nostra Lotta", uzakonil združitev cone B Svobodnega tržaškega ozemlja (v nadaljevanju STO) z matico.

Vzporedno s poročilom o diplomatskih pripetljajih, ki so spremljali določitev meje med Italijo in Jugoslavijo, izstopa tudi podoba italijanske prisotnosti v severozahodni Istri. Vse to seveda v funkciji priključitve spornega ozemlja takratni Jugoslaviji. Kmalu po zaključku tajnih diplomatskih pogajanj, ki so se od 2. do 31. maja 1954 odvijala v Londonu, je pristojna jugoslovanska oblast popisala demografsko stanje na območju cone B STO-ja.

Ob zaključku množičnega odhoda s koprškega območja je slovenska oblast ustanovila preiskovalno komisijo, katere naloga je bila proučiti dejansko implementacijo londonskega sporazuma. Obravnavala je vsako posamezno točko priloženega posebnega statuta o manjšinah, obenem pa je vladi podala nekatere predloge.

Omenjeno poročilo podrobno ponazarja življenje italijanske skupnosti, ki na ozemlju svoje zgodovinske naselitve ni bila več večina, temveč manjšina.

Slovenske oblasti so poleg številčnega ovrednotja zajele tudi družbeno-ekonomsko strukturo oseb, ki so odšle, in onih, ki so v severozahodni Istri ostale.

IZSELJEVANJE IZ SLOVENSKEGA DELA ISTRE PO LETU 1955
V LUČI IZSELJENSKIH SEZNAMOV IN IZSELITVENIH DOVOLILNIC
JUGOSLOVANSKIH OBLASTI

Jure GOMBAČ

Že večkrat je bilo poudarjeno, da so migracije zapleten fenomen, izredno široko in večplastno polje, ki zajema veliko število različnih tematik. Povojno izseljevanje iz Istre, tega multietničnega in multikulturnega območja, s svojo zapletenostjo, nasprotujočimi si podatki in stalnim vpletanjem različnih politik vse te ugotovitve le potrjuje. Vedno bolj pa postaja jasno, da samo s suhoparnim preštevanje izseljencev ter ugibanju o vseh drugih podatkih napredka k bolj-šemu razumevanju teh dogodkov pač ne more biti. Gotovo je, da je število ljudi, ki so se izselili važno, še posebej če ga povežemo z nacionalno pripadnostjo. Vendar pa le na ta način težko pridemo do neke celovitejše slike dogajanja.

Pričujoča raziskava je skušala poudarke iskati nekje drugje. Čeprav uporabljala številke, se skuša navezati tudi na socialne, družbene, kulturne in druge dejavnike, ki zaznamujejo človeka in njegovo vlogo v zgodovinskem dogajanju. Socialna slika je na vsak način pravi vodnjak podatkov, iz katerega lahko izve-mo marsikaj, ne da bi se obremenjevali s stalno prisotno in obremenjujočo kvantiteto na nacionalni osnovi. Številke namreč na ta način lahko spremenimo v ljudi, ki so delali, upali, investirali, verovali, gradili, varčevali, pomagali, skrbeli za družine, potovali, se zabavali, uživali v radostih življenja in navsezadnje tudi trpeli zaradi okoliščin, ki jih je s seboj prinesla vojna in kasneje nova družbena ureditev, da o osebnih problemih niti ne govorimo. Na voljo so tudi številni podatki o poklicih ter o premoženju, enemu od glavnih meril člo-vekovega uspeha, ki jasno razmejujejo različne socialne plasti prebivalstva. Vse to razkriva bogato in zanimivo življenje ljudi in njihove skupnosti, kaže pa tudi na moč razlogov, ki so jih prepričali, da so zapustili svoje domove in odšli na tuje.

EMIGRATION FROM THE SLOVENE PART OF ISTRIA AFTER 1955
IN LIGHT OF EMIGRATION LISTS AND EMIGRATION PERMITS
OF THE YUGOSLAV AUTHORITIES

Jure GOMBAČ

It has been stressed before that migrations are a complicated phenomenon, an extremely large and multi-layered field comprising a great number of differ-ent topics. Post-war emigration from the multi-ethnic and multi-cultural area of

Istria, through its complexity, conflicting data and constant involvement of different politics only corroborates this fact. It is becoming increasingly clear, though, that a dry counting of emigrants and speculations on all other data cannot contribute towards a better understanding of this process. Certainly, the number of people who emigrated is important, especially when associated with national affiliation, but it hardly gives us a complete picture of events.

The present research focuses on other matters. Although putting numbers to use, it tries to relate them to social, cultural and other factors characterising man and his role in history. The social picture is a genuine fountain of data that can reveal a great deal without weighing one down with burdensome nation-based quantity. The numbers can be understood as people working, hoping, investing, believing, building, saving up, helping, taking care of their families, travelling, enjoying life, and eventually suffering for the circumstances caused by the war and later by a new social system, not to mention their personal problems. Much data is available pertaining to professions and property, one of the main criteria of a man's success, which clearly delimits different social strata. All this reveals the rich and interesting life of people and their community, while also pointing at the force of the reasons that convinced them to abandon their homes and leave for abroad.

VIDEMSKI SPORAZUM

Jože ŠUŠMELJ

Videmski sporazum je leta 1955 prebivalcem na obmejnem območju odprl hermetično zaprto državno mejo in omogočil, da so se med prebivalci ponovno vzpostavile prijateljske in sorodstvene vezi. Razvilo se je čezmejno sodelovanje na političnem, gospodarskem in kulturnem področju. Okrepil se je položaj slovenske in italijanske manjšine ter prispeval h gospodarskemu in družbenemu razvoju celotne Primorske.

Po uveljavitvi Pariške mirovne pogodbe, dne 15. septembra 1947, je bila vzpostavljena nova državna meja, ki ni upoštevala katastrskih meja in lastniške strukture. Da bi lastnikom zemljišč (dvolastnikom) omogočili obdelovati zemljišča, ki so ostala na drugi strani državne meje, je bil 3. februarja 1949 v Vidmu podpisan Sporazum o maloobmejnem prometu med FLRJ in RI, ki pa je veljal le za dvolastnike in ožje družinske člane ter za občasno delo pastirjev, oglarjev in gozdarjev. Prehod meje je bil omogočen s prepustnico na kmečkih prehodih. Sporazum je zajemal območje 10 km na obeh straneh državne meje.

V obdobju obstoja STO so prebivalci, ki so stalno bivali na tem območju, lahko prehajali demarkacijsko črto z osebno izkaznico. Z uveljavitvijo Londonskega memoranduma je bila ta pravica ukinjena. Memorandum je v 7. točki predvidel sprejem posebnega sporazuma o ureditvi osebnega prometa na območju bivšega STO. Jugoslavija ni pristala, da bi bil ta del državne meje drugače obravnavan. Pred pričetkom pogajanj o Sporazumu je prišlo do političnega soglasja, da se vsebina 7. člena Memoranduma razširi in vključi celotno območje vzdolž jugoslovansko-italijanske državne meje. V Vidmu je bil 20. septembra 1955 podpisan Sporazum med FLRJ in RI o ureditvi osebnega prometa ter prevoza po kopnem in morju med obmejnimi območji. V Sporazumu niso bili uporabljeni izrazi "državna meja", temveč "sosednje območje"; namesto "mejni prehod" so uporabili izraz "prehodno mesto"; namesto "državljan" pa prebivalec "sosednjega območja". To pa zato, ker Italija ni priznavala dokončnosti te državne meje. Urejeno je bilo 52 mejnih prehodov na kopnem, od tega 9 mednarodnih, 35 maloobmejnih in 8 maloobmejnih sezonskega značaja ter 6 prehodov na morju. Sporazum je na začetku dovoljeval štiri prehode mesečno in je vseboval carinske in valutne olajšave. Ustanovljena je bila stalna mešana komisija za uresničevanje Sporazuma. Od 1. januarja 1970 pa število prehodov ni bilo več omejeno. Po podpisu Osimskih sporazumov je bil 15. maja 1982 sprejet nov Sporazum, ki je med drugim razširil območje njegove uporabe na celotno ozemlje takratnih obmejnih občin. Z izmenjavo diplomatskih not o sukcesiji, 31. julija 1992, je Slovenija nasledila Videmski sporazum. Uvedene so bile nove dvojezične prepustnice. Aprila 2004 pa je meddržavna komisija za uresničevanje Sporazuma sprejela sklep, da se na nekaterih maloobmejnih prehodih (enajstih), dovoli prehajanje državne meje tudi z osebnimi dokumenti.

UDINE AGREEMENT

Jože ŠUŠMELJ

The Udine Agreement, signed in 1955, opened the hermetically sealed border and enabled the border population to restore their bonds with friends and relatives living on the other sides of the border. Cross-border cooperation at the political, economic, and cultural levels developed. The status of the Slovene and Italian minorities improved, contributing to the economic and social development of the entire Primorska region.

The new border implemented by the Paris peace treaty of 15th September, 1947, did not take into consideration the cadastral borders and ownership structures. In order to grant owners of property on both sides of the border access to their land, on 3rd February, 1949, an agreement on cross-border benefits for the lo-

cal population of the Federal People's Republic of Yugoslavia (FPRY) and Italy was signed in Udine. The agreement was only valid for owners with property on both sides of the border, their close family members, plus herders, charcoal-burners, and foresters. The rural border could be crossed by those with a pass. The agreement covered an area of 10 km in width along both sides of the border. The permanent residents of the Free Territory of Trieste (FTT) could cross the border using their identity cards. This right was abolished by the Memorandum of London. Article 7 of the Memorandum anticipated a special agreement that would regulate personal traffic in the territory of the former FTT, but Yugoslavia did not yet agree on a special treaty that would regulate this part of its state border. Before the negotiations on the Memorandum started, a political agreement that the content of Article 7 should be applicable along the entire length of the Italian-Yugoslav border had been reached. On 20th September, 1955, an agreement regulating personal traffic as well as land and maritime transport between border areas was signed between FPRY and Italy. Given that Italy did not accept the finalization of the state border, the agreement avoided the use of terms such as "state border" and used "neighbouring area" instead. Other examples are "crossing post" instead of "border crossing", and "inhabitant of the neighbouring area" instead of "citizen". 52 land border crossings were regulated: 9 international border crossings, 35 local border crossings, and 8 seasonal local border crossings. In addition to these, there were 6 maritime border crossings. At the beginning, the border could be crossed four times a month. The agreement also comprised customs and currency benefits for the local population. A permanent mixed committee, in charge of implementing the provisions of the agreement, was established. On 1st January, 1970, the number of potential crossings became unlimited. Another agreement was signed on 15th May, 1982, after the Osimo Treaty. The second agreement expanded the territory covered to the entire territory of the border municipalities. After the exchange of diplomatic notes on succession on 31st July, 1992, Slovenia inherited the Udine Agreement. New bilingual passes were introduced. In April, 2004, the joint international commission for the implementation of the agreement passed the statement that on some (11) local border posts crossing is also allowed with identity documents.

Key words: Memorandum of London, Udine Agreement, Osimo Treaty, border area, local border crossing, owners of property on both sides of the border, pass.

SLOVENSKO-ITALIJANSKI ODNOSI OD LONDONSKEGA
MEMORANDUMA DO OSAMOSVOJITVE SLOVENIJE

Božo REPE

Po londonskem memorandumu so se odnosi med Italijo in Jugoslavijo močno izboljšali, sklenjene so bile pogodbe o maloobmejnem sodelovanju (videmski in goriški sporazum), jugoslovansko-italijanska meja je postopoma postala najbolj odprta meja med kapitalističnimi in socialističnimi državami, močno so se okrepili gospodarski stiki. Ta odprtost se je še okrepila po podpisu osimskih sporazumov novembra 1975. Permanentno odprto vprašanje je ves čas ostajala (globalna) zaščita slovenske manjšine v Italiji.

Ob razpadanju Jugoslavije konec osemdesetih let se je politika Italije spreminjala. Razpad Jugoslavije je Italijo prizadel neposredno, saj se je zgodil na njenih mejah, tako da je doživljala podobne občutke kot Avstrija. Italijanska uradna politika je izhajala iz prepričanja, da je nadaljnja drobitev Evrope nesmiselna, da Slovenija in Hrvaška lahko pomembno vplivata na demokratizacijo Jugoslavije in na omejitve ruskega vpliva v njej in da bo osamosvojitve sprožila krvavo vojno v Jugoslaviji. Po drugi strani pa je bila v določenih političnih krogih mamljiva tudi predvojna geostrateška zamisel imeti na drugi strani Jadrana kopico majhnih in šibkih držav, ki jih bo lažje obvladovati kot relativno močno komunistično Jugoslavijo. Italijanska ambicija imeti vodilno vlogo v srednji in jugovzhodni Evropi, preprečevati prodor nemškega vpliva v ta prostor in širiti vpliv tudi v "tradicionalne" interesne sfere na Balkanu je pred razpadom Jugoslavije predvsem gradila na regionalnem povezovanju, to je na t. i. pentagonali oz. heksagonali. Med spopadi v Sloveniji je italijanska diplomacija skušala vplivati na slovensko stran, naj ne zaostreje spopada z JLA in naj ne postavlja preostrih zahtev. Po Brionski deklaraciji pa se je stališče italijanske vlade postopoma začelo spreminjati, čeprav je Jugoslavijo vsaj v ohlapni obliki skušala ohraniti tudi kasneje. Pritisk javnega mnenja za priznanje je bil podoben kot v drugih zahodnih državah, dodatno še iz obmejnih pokrajin Furlanije - Julijske krajine, Benečije in Goriške, kjer živi slovenska manjšina in ki so bile zaradi zaprtja meje gospodarsko ogrožene. Italijanski zunanji minister De Michelis je vojno v Sloveniji večkrat označeval kot "medijsko vojno". V nekem intervjuju je na vprašanje, zakaj je svoje sovražno stališče do priznanja obeh republik spremenil (znana je njegova izjava, da Slovenija še petdeset let ne bo samostojna), odgovoril, da pod medijskim pritiskom, da je bila slovenska vojna prva virtualna vojna v zgodovini in mojstrovina propagande, vnaprej naj bi bil zanjo pripravljen scenarij (tudi v zamejskih krogih), po katerem naj bi konflikt naraščal in s tem mobiliziral svetovno javno mnenje v korist Slovenije. Po drugi strani pa so v italijanskih desničarskih in neofašističnih krogih začele naraščati revizionistične težnje. V Sloveniji je obstajal strah, da bo Italija v primeru osa-

mosvojitve zahtevala rapalsko mejo, kar pa se ni zgodilo, saj je italijanska zunanja politika vsaj do določene mere morala slediti ameriški politiki in politiki večine v ES, upoštevati pa tudi voljo Vatikana, ki je bil priznanju (še posebej Hrvaške) naklonjen, čeprav diskretno in upoštevajoč razmerje sil v ES. Sloveniji je šla na roko tudi tedanja notranja politična kriza v Italiji. Različnost pogledov italijanskih politikov na priznanje Slovenije je odsevala tudi v slovenskih notranjepolitičnih konfliktih, zlasti med zunanjim ministrom Ruplom in predsednikom vlade Peterletom. Zmedenost na eni in drugi strani je imela za posledico, da mesece pred osamosvojitvijo Slovenije v italijansko-slovenskih odnosih lahko označimo kot "obdobje izjav in demantijev." Kljub vsemu strankarske razlike na obeh straneh niso odločilno vplivale na italijansko zunanjo politiko v zvezi s priznanjem Slovenije. Italija je Slovenijo priznala skupaj z drugimi članicami ES (bilateralno resda z enodnevno zamudo, 16. januarja 1991), vendar je italijanski predsednik Francesco Cossiga obiskal Slovenijo (Novo Gorico) 3. novembra 1991 še pred odločitvijo ES in ji s tem dal moralno podporo, kot prvi tuji državnik pa je v Ljubljano prišel že 17. januarja 1991 in slovenskemu predsedniku osebno izročil izjavo italijanske vlade o priznanju. Obe strani sta tudi priznali sukcesijo jugoslovansko-italijanskih sporazumov, vključno z osimskimi sporazumi, s čimer je meja, v osnovi določena z drugim londonskim memorandumom in nato potrjena z osimskimi sporazumi, ostala nespremenjena.

SLOVENE-ITALIAN RELATIONS FROM THE MEMORANDUM OF LONDON TO THE INDEPENDENCE OF SLOVENIA

Božo REPE

The relations between Yugoslavia and Italy considerably improved after the Memorandum of London. After agreements granting customs and mobility benefits to the border population had been signed (the Udine and Gorizia Agreements), economic relations strengthened and the border between the two states gradually became the most open border between capitalist and socialist states, a situation which improved further after the Treaty of Osimo in November, 1975. A question that remained unsolved was that of the protection of the Slovene minority in Italy.

When the disintegration of Yugoslavia began in the late 1980s, Italian policy changed. Italy was directly affected by the changes in the neighbouring state and felt similarly to Austria; their official politics were based on the conviction that Slovenia and Croatia could significantly contribute to the democratization of Yugoslavia and the weakening of Russian influence, but that a further crum-

bling of Europe was senseless and the independence of the two republics would result in a bloody war on Yugoslav soil. On the other hand, the pre-war geostrategic conception of several small and weak states across the Adriatic, which would be easier to control than a strong communist Yugoslavia, appealed to certain political circles. Before the disintegration of Yugoslavia, the Italian ambition to take the leading role in central and southeastern Europe, to prevent the penetration of German influence into the area, and to expand its influence into "traditional" spheres of interest in the Balkans was mostly based on regional integration along the so-called pentagonal or hexagonal axis. During the military conflicts in Slovenia Italian diplomacy attempted to influence the Slovene side not to aggravate the conflict with the Yugoslav National Army and not to set excessively high demands. After the Brioni Declaration the stance of the Italian government gradually started to change even though it made attempts to preserve Yugoslavia in a looser form. Still, the pressure of public opinion for the support of independence was similar to that in other western European states. Additional support was expressed by the border regions of Friuli Venezia Giulia and Gorizia, where the Slovene minority, economically endangered by the suddenly closed border, lives. The Italian minister of foreign affairs, De Michelis, several times classified the war in Slovenia as a "media war". When asked in an interview why he had changed his hostile opinion of the recognition of both republics (also in relation to his famous statement that Slovenia would not be independent for another 50 years) he replied that the change could be attributed to the pressure of the media, that the Slovene war was the first virtual war in history and a propaganda masterpiece, and that its scenario had been prepared in advance also with the participation of the Slovene circles abroad; according to this scenario, the conflict would be aggravated in order to mobilize global public opinion in support of Slovenia. On the other hand, revisionist aspirations began increasing within the Italian rightist and neo-fascist circles. Slovenia feared that after independence Italy would demand the re-establishment of the Rapallo borders, which did not happen because Italian foreign policy had to follow the main currents of American policy and the prevalent policy in the EU, at least to a certain extent. Furthermore, it had to consider the will of the Vatican, which looked favourably upon the recognition of the two states (in particular Croatia), despite its discretion and consideration for the balance of power in the EU. Slovenia was also aided by the Italian internal political crisis. Differing stances of Italian politicians toward the recognition of Slovenia were also reflected in Slovene internal political conflicts, in particular between Minister Rupel and Prime Minister Peterle. The confusion on both sides resulted in Slovene-Italian relations in the months before Slovene independence that can be described as the "period of statements and denials". Nevertheless, the differences among political parties did not have a decisive influence on Italian foreign policy in relation to the recognition of Slovenia. Italy recognized Slovenia

together with other EU member states (at the bilateral level with a delay of one day, on 16th January, 1991). In addition, Italian President Francesco Cossiga had visited Slovenia (Nova Gorica) on 3rd November, 1991, before the EU decision was made, providing moral support to the Slovene struggle for independence. He also was the first foreign statesman to visit Slovenia; he came to Ljubljana as early as 17th January, 1992, and handed the Slovene President a statement of the recognition of Slovenia prepared by the Italian government. Both states confirmed the Yugoslav-Italian treaties, including the Osimo Treaty. Therefore, the border that had been regulated by the second Memorandum of London and later confirmed by the Osimo Treaty, was left unchanged.

POLITIČNOGEOGRAFSKI UČINKI MIROVNEGA SPORAZUMA
IN LONDONSKEGA MEMORANDUMA NA SLOVENSKO-ITALIJSKO
OBMEJNO OBMOČJE

Milan BUFON

Prispevek bo prikazal nekatere temeljne političnogeografske učinke sodobnih mejnih transformacij v zgornjem Jadranu in različne razmejitvene filozofije, ki so krojile usodo tega območja, oziroma spreminjanje politične karte tega zanimivega in pomembnega stičnega območja med romanskim, germanskim in slovanskim prebivalstvom v širšem kontekstu geopolitičnih scenarijev v srednji in jugovzhodni Evropi. V nadaljevanju bo prispevek analiziral nekatere vidnejše elemente mirovnega sporazuma in Londonskega memoranduma z vidika njihovega učinkovanja na geografijo obmejnega prostora, na čezmejne odnose in na postopno normalizacijo predvsem funkcionalnih čezmejnih vezi, na osnovi katerih se je zlasti južni, urbaniziran obmejni pas izognil nevarnosti "berlinizacije" mejnih razmer, in se je nekdanja italijansko-jugoslovanska meja uveljavila kot model "odprtega" mejnega režima med različnima družbeno-političnima sistemoma. Potenciali modela koeksistenčnega mejnega režima ostajajo aktualni tudi danes, po osamosvojitvi Slovenije in njenem vstopu v EU, zato se članek zaključuje z diskusijo o elementih, ki zadržujejo in spodbujajo nadaljnjo integracijo sedanjega slovensko-italijanskega obmejnega območja, 60 let po ureditvi mejne črte med sosednjima državama.

POLITICAL-GEOGRAPHICAL EFFECTS OF THE PEACE TREATY
AND THE MEMORANDUM OF LONDON ON THE SLOVENE-ITALIAN
BORDER AREA

Milan BUFON

The paper presents some fundamental political-geographical effects of current border transformations in the Upper Adriatic and different demarcation philosophies that tailored the destiny of this area. In other words, it highlights the changing political map of this interesting and important intersecting point between the Romanic, Germanic and Slavic populations within the wider context of geopolitical scenarios in central and southeastern Europe. Furthermore, the paper analyses some important elements of the peace treaty and the Memorandum of London in terms of their effects on the geography of the border area, cross-border relations and in particular the gradual normalization of cross-border functional connections, which enabled the southern urbanized border belt to avoid the danger of "berlinization" of border conditions and allowed the former Yugoslav-Italian border to become recognized as a model of an "open" border regime between two different social-political systems. Today, after the independence of Slovenia and its accession to the EU, the potentials of the co-existential border regime model remain current. Hence, the paper concludes with a discussion of elements that sustain and foster further integration of the present Slovene-Italian border area, 60 years after the regulation of the demarcation line between the two neighbouring states.

THE TRIESTE ISSUE AND THE SOVIET UNION IN THE 1940S

Leonid GIBIANSKIJ

The paper is mainly based on documents from Moscow, Belgrade and Ljubljana archives. The author distinguishes and researches the following main stages of Soviet policy concerning the Trieste issue during the course of World War II and the first postwar years:

1. The emergence of the Trieste issue in Soviet foreign policy in December, 1941, during the Soviet-British talks in Moscow, when Stalin, in the framework of his plan for drawing future postwar boundary-lines in Europe, outlined some desired changes to the pre-war Yugoslav-Italian frontier that would favour Yugoslavia.

2. The period from autumn, 1943, to spring, 1945, when Litvinov's Commission elaborated its suggestions for the Kremlin concerning the Trieste issue's role in the post-war international system. At the same time a number of statements in connection with the Trieste issue began to arrive in Moscow both from Yugoslav and Italian communists and from the Western Allies, in response to which the Soviets preferred to take an evasive stance.

3. The period from Tito's visit to Moscow in April up to the end of the Trieste crisis of May – June, 1945, when the Kremlin had supported Belgrade's attempt to institute Yugoslav military control over the whole disputed territory, but was forced later to manoeuvre because of the reaction of Britain and the USA.

4. The period from the Potsdam conference to the signing of the peace treaty with Italy. At that point the Trieste issue was being resolved in the framework of a post-war peaceful settlement, and the Soviets, under pressure from both the West and to a lesser degree their communist allies, i.e., the Yugoslav regime and CP Italia, were trying to achieve a compromise which would be favourable for Yugoslavia as far as possible. The paper contains an analysis of the Kremlin's goals and practical policy conforming to each of the above-mentioned stages.

TRŽAŠKO VPRAŠANJE IN SOVJETSKA ZVEZA MED LETI 1940 IN 1950

Leonid GIBIANSKIJ

Prispevek v večjem delu temelji na dokumentih iz moskovskih, beograjskih in ljubljanskih arhivov. V njem avtor opredeljuje in raziskuje glavne faze sovjetske politike glede tržaškega vprašanja med drugo svetovno vojno in v prvih letih po njej.

1. Prvo fazo označuje sam pojav tržaškega vprašanja v sovjetski zunanji politiki decembra 1941 med sovjetsko-britanskimi pogovori v Moskvi, ko je Stalin, v okviru svojega načrta za bodočo poveljno razmejitev v Evropi, predstavil nekaj sprememb v korist Jugoslavije v zvezi s predvojno jugoslovansko-italijansko mejo.

2. Druga faza je trajala od jeseni 1943 do pomladi 1945. Takrat je tržaško vprašanje obravnavala t. i. Litvinova komisija, ki je za Kremelj pripravljala predloge v zvezi s poveljno mednarodno ureditvijo. Istočasno so tako jugoslovanski in italijanski komunisti kot tudi zahodni zavezniki začeli nagovarjati Moskvo, naj pristopi k obravnavanju tega vprašanja, a se Sovjetska zveza ni želela vpletati.

3. Tretja faza zajema obdobje od Titovega obiska v Moskvi aprila 1945 do konca tržaške krize med majem in junijem 1945, ko je Kremelj sprva podprl poskus Beograda, da vzpostavi jugoslovansko vojaško kontrolo nad celotnim

spornim ozemljem, potem pa je zaradi posredovanja Velike Britanije in ZDA podporo odrekel.

4. Zadnja faza se je odvijala od Potsdamske konference do podpisa mirovne pogodbe za Italijo. Tržaško vprašanje se je takrat reševalo v okviru povojnih mirovni poravn, Sovjetska zveza pa je pod pritiski z zahoda in deloma tudi s strani komunističnih zaveznikov (jugoslovanskega režima in Komunistične partije Italije) poskušala doseči kompromis, ki bi bil vseeno kar najbolj ugoden za Jugoslavijo. Prispevek vsebuje analizo ciljev Kremlja in konkretne politike v vsaki od navedenih faz.